
Mezi rezistencí a adaptací: Každodenní praxe třídy nejchudších*

PETR VAŠÁT**

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Between Resistance and Adaptation: The Everyday Practices of the Poorest Class

Abstract: The article studies homelessness in the city of Pilsen, but instead of the traditional perspective, which works with the common definition of a 'homeless person', it introduces and defines the relational concept of the poorest class. The advantages of this class concept are that: (1) it does not rule out the possibility of the construction of a notion of home by members of this class; (2) it provides more information about social practices generally; (3) it focuses on the agent-individual, avoiding the reification of a homeless person in the form of a homogeneous group. Using the concepts of active agency and space-time the article aims to describe time-space mobility, everyday practices, and the production of places of the observed agents. This study draws on the theories of Pierre Bourdieu and Michel de Certeau and on the space-time theories of David Harvey, Thorsten Hägerstrand, and Michel Foucault. It works with ethnographic data and puts forth the idea that unlike dominant places, which are strategically produced and can be ascribed one dominant meaning and associated practice, in the case of tactically produced places there are always multiple meanings and thus a myriad of associated practices. These specific places are 'heterotopias'. The article describes the (re)production of one heterotopia and in doing so offers an empirically based conceptualisation of such a place.

Keywords: homelessness, the poorest class, space-time, everyday practices, time-space mobility, heterotopias, urban revitalisation, spatial hierarchy

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2012, Vol. 48, No. 2: 247–282

* Tato stať vznikla s podporou grantu SGS-2010-023. Za cenné komentáře k textu děkuji Mgr. Michalu Tošnerovi, Ph.D., Mgr. Lucii Plavjaníkové a Mgr. Danu Sosnovi, Ph.D. Zvláštní dík náleží anonymním recenzentům/recenzentkám, jejichž přínos vedoucí k současné podobě textu byl skutečně zásadní. Děkuji rovněž všem svým informátorům a informátorkám, jejichž jména jsou za účelem zachování jejich anonymity pouze fiktivní.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Petr Vašát, Sedláčkova 15, 306 14 Plzeň, e-mail: petr.vasat@seznam.cz.

Úvod

Jak poznamenává řada autorů, prostor představuje v životě lidí velmi důležitý element, ať se již jedná např. o proces konstrukce identity [srov. Gotham 2003; Szaló 2006; Seal 2007 atd.], či orientaci v (sociálním) světě obecně [srov. Růžička 2006], a to i přesto, že se ve vztahu k prostoru stále více a více v sociálních vědách zdůrazňují koncepty deteritorializace, multilokálnosti, prostoru mezi místy apod. [Gupta, Ferguson 1992; Marcus 1995; Foucault 2003a]. V obecných představách je domov tímto prostorem *par excellence*. Člověk postrádající tento specifický prostor je v současných komplexních společnostech označován zlidovělým pojmem *bezdomovec*.¹ Takový člověk je dnes obvykle chápán jako extrémně chudý [Rossi 1989], žijící na dně sociální struktury [Snow, Anderson 1993] či jako absolutně vyloučený [Mareš 2000].

Bezdomovci byli již od přelomu 19. a 20. století, kdy se tento jev začíná orientovat na města, považováni za devianty a jejich jednání za patologické, a to jak v očích laické společnosti, tak i akademiků.² Toto výkladové schéma přetrvává v různých sférách a s mírnými úpravami až do současnosti. Ve snaze odhalit příčiny této „patologie“ se objevila řada teorií.³ V této souvislosti ale zásadní zlom nastává v 70. letech 20. století. Vlivem tehdejší ekonomické krize, gentrifikace a urbánní obnovy se v USA a západní Evropě začíná rozlišovat mezi tzv. starou a novou chudobou. Zatímco za příčinu staré chudoby byly nejčastěji považovány nedostatečná socializace [Strauss 1946], anomie [Merton 2007] či dezafiliace [Bahr, Caplow 1967]; za příčinu nové chudoby začaly být považovány strukturální faktory.⁴

Podle této perspektivy strukturální faktory – tj. například trh s byty, trh práce, ne/investice apod. – působí na určité jedince, kteří se vlivem toho stávají (novými) bezdomovci. Jelikož sociálněpolitický diskurz – v té době v dikci konzervativní vlády – tento fenomén ignoroval, bezdomovci se nově začali těšit veřejné podpoře. Hoch a Slayton [1989] v tomto kontextu hovoří o „politice

¹ V právní terminologii pojem označuje osobu bez státního občanství. V zákoně o sociálních službách 108/2006 Sb. jsou pak tzv. bezdomovci označováni jako „osoby bez přístřeší“ a „osoby v nepříznivé sociální situaci spojené se ztrátou bydlení“.

² Prvními alternativami vůči dominantnímu patologickému pohledu byly dnes klasické práce Rice [1917] a Andersona [1923].

³ Na obecné rovině se rozlišují individuální příčiny na jedné straně a strukturální na straně druhé. Na rovině více konkrétní lze nicméně dnes rozlišit čtyři základní teorie (příčin) bezdomovectví: (1) bezdomovectví coby jedincova volba, přirozenost nebo charakter osobnosti, (2) sociální dezafiliace, (3) bydlení a chudoba, (4) společenská dezinvestice [Jaheil 1992b: 13–15].

⁴ Vedle *patologického* (spíše individualizujícího) proudu existoval již v té době proud *subkulturní*, jehož práce zdůrazňovaly chronickou chudobu, deprivaci a sociální kontrolu [srov. Wallace 1965; Spradley 1970 atd.]. Zatímco podle prvního proudu byli bezdomovci nositeli individuální či sociální patologie, proud druhý naopak zdůrazňoval subkulturní adaptaci na špatné okolní podmínky a sociální kontrolu [Archard 1973: 23].

soucitu“. Negativní stránkou této politiky se ale stala skutečnost, že bezdomovci začali být vnímáni pouze jako „bezbranné“ či „bezmocné oběti“. Tato skutečnost se pak projevila i v rámci diskurzu akademického, který tuto politiku také podporoval [Wagner 1993: 7]. Badatelé se totiž zaměřovali na způsoby, jakými strukturální faktory produkují bezdomovce, a/nebo způsoby, jakými se sami bezdomovci s těmito faktory vypořádávají [srov. např. Cohen, Sokolovsky 1989; Snow, Anderson 1993 atd.]. Dominantními koncepty se proto staly „adaptace“, „strategie přežití“ apod. Bezdomovci jimi byli popisováni jakožto pasivní aktéři, jejichž jednání pouze reaguje na vnější podmínky [viz např. Rossi 1989]. S blížícím se koncem 80. let politika soucitu ustoupila, až se s příchodem neoliberálního programu a jeho důrazem na osobní zodpovědnost (opět) zcela obrátila v neprospěch bezdomovců. V 90. letech se pak v rámci akademického diskurzu vůči tendenci líčit bezdomovce pouze za pomoci „pasivních“ konceptů začali vymezovat někteří/některé badatelé/badatelky snahou o aplikaci konceptu *aktivního aktérství* [srov. Wagner 1993; Ruddick 1996; Wright 1997]. Ačkoliv se všichni shodují na strukturální produkci bezdomovectví, snaží se jím rovněž poukázat na způsoby, jakými daní aktéři v rámci své každodennosti aktivně vzdorují, konstruují a vyjednávají.⁵

V České republice je situace částečně odlišná. Bezdomovci byli považováni za oběti okolností pouze krátce na začátku 90. let. Od té doby jak veřejný diskurz, tak i diskurz sociálněpolitický sice zdůrazňují, že bezdomovectví je sociálním problémem, ale druhým dechem indikují právě jeho sociálně-patologický [např. Štěchová 2009] či kriminologický [např. Štěchová et al. 2008] rozměr. Ačkoliv pak české akademické práce tu a tam poukazují na určité strukturální vlivy [srov. např. Le Rouzic 1999], obecně akcentují především Jaheilovu [1992b] kauzalitu „bezdomovectví coby jedincova volba, přirozenost nebo charakter osobnosti“ [srov. Šafaříková 1994; Krylová 2007; Holpuch 2011 atd.].⁶ Oproti zahraniční literatuře v českém kontextu zatím schází vědomá snaha o aplikaci konceptu *aktivního aktérství*.

Cílem této studie je proto skrze optiku konceptu *aktivního aktérství* popsat každodenní praxe jedinců, kteří jsou tradičně spojováni s pasivitou, tzn. nedostatkem moci a vůle měnit sebe či své prostředí. Základním předpokladem textu

⁵ Koncept *aktivního aktérství* ale nezahrnuje, jak bychom se mohli mylně domnívat, neoliberální (individualistický) předpoklad, že si bezdomovec za svou situaci může sám a sám ji může změnit. Naopak. Koncept *aktivního aktérství* vždy předpokládá, že bezdomovectví je strukturálně produkované. Jsou to právě „pasivní“ koncepty, které přitakávají obrazu „pasivního bezdomovce“ [Wright 1997: 6], a mohou tak figurovat jako legitimizující nástroj individualizujících přístupů tím, že implikují neochotu bezdomovců situaci měnit. Tematizace aktérských forem vzdoru, konstrukcí identit či reinterpretací míst proto představuje způsob, jakým těmto negativním reprezentacím a stereotypům čelit. Vždy nicméně s ohledem na politickoeconomické a sociokulturní struktury, které jak bezdomovce samotné, tak i tyto reprezentace a stereotypy produkují.

⁶ Výjimky zde tvoří nedávné práce Hejnal [2011] a Růžička [2011].

poté je, že tzv. bezdomovectví není v současných společnostech pouze otázkou sociálního zabezpečení, ale také otázkou týkající se nakládání s krajinou, gentrifikace či kulturních představ o tom, čím by mělo město být [Gottdiener, Hutchison 2011: 228]. V souladu s touto tezí je druhým klíčovým konceptem textu kategorie *prostoru*.⁷ Gotham [2003] v této souvislosti poznamenává, že vztah mezi aktérstvím a prostorem je na poli studia chudoby (a marginality) tématem nedostatečně zkoumaným. Podle něho je to mimo jiné i důsledkem zacházení s prostorem coby (pouhým) „kontejnerem“, resp. coby geografickým kontextem sociálních interakcí. Podle této studie proto neexistuje ani absolutní prostor, ani čas daný všem aktérům stejně, nýbrž dochází k produkci různých forem časoprostorovosti. (Časo)prostor poté představuje „sociální vztah, který je zahrnut v produkci a reprodukci sociálních struktur, sociální akce a vztahů moci a rezistence“ [Gotham 2003: 724]. Text tak tematicky navazuje na monočíslo *Sociologického časopisu* věnované novým sociálně prostorovým nerovnostem [Ouředníček, Temelová 2011]. Vedle popisu určité formy sociálně prostorové nerovnosti se ale zaměřuje také na to, jak v rámci těchto nerovností samotní aktéři (aktivně) vyjednávají [k tomu srov. též Temelová, Novák, Pospíšilová, Dvořáková 2011].

Na základě těchto dvou konceptů – aktivního aktérství a časoprostoru – a jejich vztahu studie zkoumá tři provázaná témata: (1) časoprostorovou mobilitu, (2) každodenní praxe, (3) produkci míst. O tzv. bezdomovcích se předpokládá, že v jejich denní rutině lze jen stěží identifikovat nějaké vzorce. Jsou tak často označováni za urbánní nomády [Spradley 1970; Duncan 1978 atd.]. Ty z mála prací věnovaných jejich denní mobilitě a trajektoriím poté zdůrazňují, že na rozdíl od dominantní společnosti jsou zatíženi časoprostorovou diskontinuitou [Rowe, Wolch 1990; Wolch, Rowe 1992]. Podobně jsou jejich domnělé strategie chápány jako pouhé reakce na aktuální změny v rámci prostředí, a tedy coby jednosměrné adaptace. Nicméně stejně jako „klasičtí“ nomádi, kteří často sledovali určitý cyklus či rytmus neznámý usedlým obyvatelům, tak i urbánní chudí často praktikují své každodenní vzorce, které jsou jen těžko patrné pro dominantní společnost. Stejně tak strategie jeví se jako nucené přizpůsobení jsou často formou výběru či přímo formou *rezistence*.⁸ Místa v rámci městského prostředí nejsou rovněž jen jednoúčelná, daná a přirozená, jak se obecně předpokládá, ale jsou reinterpretována, vyjednávána a produkována. Text proto nechápe zkoumané aktéry jako radikálně „jiné“ od dominantní společnosti, ale snaží se je popsat jako jedince, jejichž jednání (stejně jako jednání všech lidí) „může zahrnovat obojí, přežití a opozici, adaptaci a rezistenci“ [Wright 1997: 6]. V tomto duchu se text snaží odpovědět na několik základních otázek. Jakých forem nabývá časoprostorová mobilita zkoumaných aktérů? Liší se (vůbec) tato mobilita od mobility aktérů z dominantní společnosti?

⁷ V celém textu je nadále užíváno pojmu časoprostor. Jak poukazují někteří autoři [srov. Munn 1992; Harvey 1996 atd.], obě kategorie jsou vždy ve vzájemném vztahu a lze jen těžko jednu myslet bez druhé.

⁸ Jak ale poznamenává Wagner, rezistence není nikdy kompletní, a je tedy vždy otázkou různé míry a vědomí [Wagner 1993: 19].

Jaká je role jejich každodenních praxí v produkci prostoru a míst? O jaké každodenní praxe se jedná a jakou konkrétní podobu tyto praxe mají? Jaká místa v rámci svých praxí produkují? V čem se tato místa liší mezi sebou?

Teoretickými inspiracemi textu jsou teorie praxe formulovaná Pierrem Bourdieuem a Michélem de Certeau na jedné straně a teorie (časo)prostoru Davida Harveyho, Thorstena Hägerstranda a Michela Foucaulta na straně druhé. Na základě těchto autorů jsou prezentována data etnografického výzkumu provedeného v urbánním prostředí města Plzně. Text ale opouští tradiční pojem „bezdomovec“, který chápe jako nepřesný, nevhodný a reifikující. Namísto něho používá vztahový koncept *třídy nejchudších* [srov. Bourdieu 1998, 2006], který definuje a vymezuje.

Vymezení zkoumaných aktérů

Na poli studia bezdomovectví se lze setkat s dvěma typy definic: (1) definice vycházející z kritéria místa, (2) definice vycházející z kritéria určité teorie [Jaheil 1992a]. Oba typy nicméně považují ve vztahu ke zkoumaným aktérům za nevhodné. V tomto textu, ale i v celém svém výzkumu, se tak snažím vymezit aktéry, kteří jsou obvykle nazýváni bezdomovci, zcela jiným, novým způsobem. Důležité jsou přitom dva komplementární kroky: (1) re-konceptualizace domova a (2) odlišení sociální praxe bydlení/nocování. Oba body nyní stručně popíši.

Všechny definice bezdomovectví sdílejí, ať již implicitně či explicitně, jeden společný předpoklad: domov = fyzická struktura. Ačkoliv je domov spíše „vyjádřením emocionálního vztahu člověka k jeho nejbližšímu světu, osvojením tohoto světa, jeho humanizací a intimizací“ [Velký sociologický slovník 1996: 219], je podle tohoto předpokladu daný vztah založen na ne/prezenci určité formy *příbytku* (domu, bytu, apod.). Důvodem toho je *normativní* charakter jak samotného pojmu bezdomovec, tak i pojmu a představy domova obecně. Klíčovou úlohu v ustanovování normativního charakteru ve společnosti dichotomicky pojímaného vztahu domov-bezdomovec sehrávají ideologie. Ideologie redukují význam pojmu domov na pouhou fyzickou strukturu. Watson a Austerberry [1986: 9] zdůrazňují, že tam, kde by šlo k pojmenování lehce užít pojmu dům, je namísto toho často užíván pojem domov. Identifikují pak zejména ideologii patriarchální, projevující se v dominantní roli muže v rodině, a kapitalistickou, znevýhodňující některé jedince ve společnosti. Na obecné rovině ale můžeme hovořit o hodnotách a normách střední třídy, které se v pojmu domov odrážejí. Samotný pojem bezdomovectví tedy představuje ideologický pojem, který ustanovuje hranice mezi kulturním kapitálem střední třídy a chudými [Wright 1997: 15].

Na základě těchto souvislostí je proto pojem bezdomovec zcela nesmyslný a funguje jako forma symbolického násilí.⁹ Každý člověk totiž nějakým způso-

⁹ Podle Bourdieua je symbolické násilí „násilím vynucujícím si poslušnost, jež není jako taková pocíťována, protože se opírá o „kolektivní očekávání“, o sociálně vštípené víry“ [Bourdieu 1998: 131].

Tabulka 1. Vymezení zkoumaných aktérů

Sociální praxe orientovaná na venkovní prostředí	Konvenční domov	
	Ano	Ne
Ano	dominantní společnost (např. pouliční prodejci)	třída nejchudších (bezdomovci, narkomani, chudí)
Ne	dominantní společnost	dominantní společnost (např. důchodci, děti v dětských domovech)

Zdroj: vlastní pozorování.

bem konstruuje svou představu domova, ale jen část těchto představ je kompatibilní s konvencemi dané společnosti. Mnohem přesnější by tedy byl pojem: *lidé bez konvenčního domova*. Jak nicméně vyplývá z definice pojmu, takový termín by zahrnoval i aktéry, kteří nemají s danými (zkoumanými) lidmi, kromě absence konvenčního domova, absolutně nic společného (např. důchodci, děti v dětských domovech atd.). Proto je třeba zamyslet se nad tím, co vlastně tito aktéři mají společného. Nebo jinak, co je vlastně odlišuje od dominantní společnosti?¹⁰

Odpověď poodhalíme, zamyslíme-li se nad povahou nocování či bydlení obecně. Domnívám se, že nejde ani tak o to vlastnit byt, dům atd., tedy o určitý *stav* daného aktéra, ale spíše o způsob praktikování, tedy o určitý aktérův *proces*. Bydlení/nocování proto chápu jako sociální praxi, jež je pouze jednou z každodenních praxí, kterou člověk rutinně vykonává, a na základě které se dominantní společnost může lišit od bezdomovců. Je-li uvedeno „může lišit“, je to proto, že každodenní praxe bydlení/nocování je sice často tou nejviditelnější praxí – spí-li člověk na lavičce v parku apod. – ale ne nutně tou nejzásadnější. Mnoho lidí, kteří by byli obvykle zařazeni do kategorie bezdomovec, totiž velmi často, dá se říci, „normálně“ bydlí. Skutečný rozdíl mezi dominantní společností a těmito aktéry je dán jejich strategiemi (resp. taktikami) a konjunkturami (každodenních) praxí.¹¹ Tyto strategie a konjunktury si ale žádají ještě mnoho výzkumů a úvah na to, aby byly skutečně validně a podrobně popsány. Pro účely této práce spočívá proto rozdíl mezi strategiemi a konjunkturami mezi dominantní společností a zkoumanými aktéry v rozdílu mezi vnitřní a venkovní orientací každodenních

¹⁰ Pojmem *dominantní společnost* mám na mysli běžné aktéry s konvenčním domovem a běžnými každodenními trajektoriemi a praxemi, tak jak budou stručně popsány dále.

¹¹ Chouliarakí a Fairclough [1999: 22] definují konjunktury coby „relativně trvalé shluky lidí, materiálu, technologií a tudíž praxí (...) okolo specifických sociálních projektů v širším slova smyslu“. Tyto strategie a konjunktury samozřejmě jsou, jak budu dále popisovat, odrazem širších společenských struktur.

praxí (tabulka 1). Zkoumaní aktéři nejenže postrádají tzv. konvenční domov, ale své každodenní praxe orientují spíše do venkovního prostředí.

Toto vymezení si nicméně žádá ještě vyjádření adekvátního pojmu, který by tyto aktéry pojmenovával.¹² V souladu se současnými trendy [srov. Wagner 1993; Marcus 2005; Bourgois, Schonberg 2009; srov. též Rossi 1989] text chápe zkoumané aktéry coby svého druhu třídu, nicméně ne v Marxově pojetí – „skupiny zmobilizované za společnými cíli“ [srov. Bourdieu 1998: 18] – nýbrž v Bourdieuvě pojetí sociálního prostoru.¹³ Podle Bourdieua totiž „(e)xistuje pouze sociální prostor, prostor diferencí, ve kterém třídy existují takřkajíc virtuálně, vytečkové, ne jako danost, nýbrž jako něco, co se má vytvořit“ [Bourdieu 1998: 20]. Text proto hovoří o všech zkoumaných aktérech coby o *třídě nejchudších*. Ta představuje v tomto pojetí kategorii chudoby, kterou definují specifické strategie a konjunktury praxí, a nikoliv statická absence domnělého domova definující právě tzv. bezdomovce. Řečeno termíny sociálněpolitického diskurzu, kategorie třídy nejchudších zahrnuje jak tzv. bezdomovce, tak i narkomany a některé chudé aktéry, které všechny spojuje absence konvenčního domova na jedné straně a orientace sociálních praxí na venkovní prostředí na straně druhé.

Produkce časoprostorů a míst

Tato práce vychází z teorie praxe formulované Pierrem Bourdieu a Michelelem de Certeau a z relačního a dialektického přístupu k časoprostoru Davida Harveyho [srov. Harvey 1973, 1996]. Vedle těchto autorů práce rovněž využívá některých konceptů geografie času Torstena Hägerstranda a (re)konceptualizace heterotopie Michela Foucaulta.

Podle Harveyho nejsou prostor a čas pouhými parametry, v rámci kterých se odehrávají sociokulturní praxe, nýbrž jsou rovněž samotným výsledkem těchto sociokulturních praxí. Harvey hovoří o všudypřítomném sociálním procesu a momentech, které jsou jeho nedílnou součástí.¹⁴ Význam a povaha věcí, identit, míst atd. v rámci sociálních procesů nejsou dány jejich inherentními vlastnostmi, ale vztahy, které mezi sebou jednotlivé věci, identity, místa atd. zaujímají. Jednotlivé momenty mají vůči sobě navzájem dialektický vztah, tzn. žádný není

¹² Pojmy jako „osoby bez přístřeší“ či „bezdomovec“ nejsou v textu užívány jako analytické kategorie, ale jako kategorie členské, a to buď v dikci dominantních reprezentací, anebo pojmosloví prostudované literatury.

¹³ Nutno dodat, že vedle této „zmobilizované skupiny“, tedy „třídy pro sebe“, Marx rovněž rozlišoval „třidu o sobě“, která by více odpovídala pojetí P. Bourdieua. Na rozdíl od něho ale Marx chápal třídu o sobě jako určitý „předstupeň“ třídy pro sebe [srov. Keller 2005: 107].

¹⁴ Harvey [1996: 78] zdůrazňuje zejména šest momentů sociálních procesů: diskurz/jazyk, moc, sociální vztahy, materiální praxe, instituce/rituály, postoje/hodnoty/touhy (neboli imaginárno).

důležitější než jiný, přičemž změna jednoho ovlivňuje všechny ostatní. Podle Harveyho se obecně s tímto přístupem, tzn. přístupem sociální konstruovanosti prostoru a času, pojí mnoho nepochopení. Snaží se proto skrze čtyři teze tuto koncepci ve své knize objasnit. (1) Sociální konstrukce prostoru a času jsou tvarovány materiálním světem, se kterým se lidé setkávají. Myšlenka sociální konstrukce prostoru a času proto nepopírá zakotvenost těchto reprezentací v materiálním světě. (2) Reprezentace prostoru a času závisí na kulturních, metaforických a intelektuálních dovednostech. Mimo sociokulturní rámec nemůžeme ani prostor, ani čas nahlédnout. (3) Reprezentace prostoru a času fungují vzhledem ke všem individuům jako objektivní fakta. Jsou tedy individuálně i kolektivně sdílené. (4) Reprezentace prostoru a času zahrnují a ovlivňují sociální reprodukci, neboli: „(r)eprezentace prostoru a času vycházejí ze sociálních praxí, ale poté se stávají formou regulací těchto praxí“ [Harvey 1996: 210–212].

Je-li prostor a čas relačně a dialekticky konstruovaný, hraje vždy důležitou roli, či definice prostoru a času bude výsledkem této konstrukce. Harvey v této perspektivě hovoří o třídním, genderovém a ekologickém/tržním boji. Tento přístup předpokládá dominanci jedné definice nad druhou (či nad druhými). Vztáhneme-li tuto myšlenku na zmíněné boje, pak např. v případě třídního boje dominuje v současných komplexních společnostech definice tříd privilegovaných, tzn. tříd, které zaujímají v rámci sociálního prostoru vyšší příčky. Jak bude dále ukázáno, časoprostor zkoumaných aktérů tak často zahrnuje různá omezení, tzn. jsou jim přisuzována konkrétní místa a/nebo konkrétní časy.

Jaký je ale rozdíl mezi prostorem a místem? A jaká místa vlastně aktéři produkují? De Certeau, kterého často cituje i Harvey, se o místech vyjadřuje následovně: „(p)rávidla ‚patřičnosti‘ vládnou v místech: uvažované elementy jsou jeden vedle druhého, každý situovaný ve své vlastní ‚patřičné‘ distinktivní lokaci“ [de Certeau 1988: 117]. V místech podle de Certeau totiž vítězí prostor nad časem. Jedná se o část prostoru, která je patřičná určitému konkrétnímu účelu. Tento účel pak naplňují tzv. strategie, tzn. kalkulace vztahů moci subjektu s vůlí a mocí, který může být izolován na jedno konkrétní místo. Tento subjekt s vůlí a mocí může představovat např. státní aparát, vedení totální instituce či magistrát města atd. Patřičným místem pak může být sídlo neziskové organizace, místo zaměstnání či supermarket.¹⁵ Tato práce se nicméně bude zabývat převážně místy nepatřičnými, nazývanými *heterotopie*. Pojem jako první zavádí Michel Foucault [2003]. Poskytuje ale mnoho nejednoznačných vymezení a ještě více nejednoznačných příkladů.¹⁶ Tato studie proto konceptem popisuje místa, která konstruují marginální osoby v rámci míst dominantních [Ruddick 1996; Wright

¹⁵ Produkce míst je samozřejmě komplexním procesem [srov. např. Pred 1984]. Ve vztahu k cílům práce je nicméně důležité zejména rozlišení ne/patřičnosti, a proto se zde ostatními elementy tohoto procesu podrobněji nezabývám.

¹⁶ Jedním z těchto vymezení je tzv. heterotopie úchylek. Jedná se o místa, kam jsou umísťováni jedinci, kteří se vymykají daným společenským normám (věznice, psychiatrické ústa-

1997]. Heterotopie v tomto významu jsou produkovány takticky, tzn. skrze praxe postrádající ve vztahu k dominantním definicím místa svůj patřičný účel [de Certeau 1988].¹⁷ Podle Wrighta pak heterotopie, které se začínají pohybovat, organizovat a demonstrovat, vytváří tzv. „rezistentní heterotopie“ [Wright 1997: 52]. Na rozdíl od tohoto přístupu pojmá předkládaný text jakoukoliv existující heterotopii již vždy za rezistentní ve své podstatě, a to právě díky taktické povaze jejich produkce. Jak bude popisováno v empirické části, heterotopie Eskalátory je totiž výsledkem volby a vyjednávání. Jako taková vzniká odmítnutím a každodenní rezistencí vůči dominantní definici tohoto místa. Představuje tedy jak výsledek tohoto vyjednávání, tak i samotný proces rezistence.

K produkci prostoru/ů a míst, jak již bylo řečeno, dochází skrze každodenní praxe aktérů, resp. skrze určité socioprostorové praxe. Každodenní socioprostorové praxe nejenže produkují socioprostorové struktury, ale tyto socioprostorové struktury jsou také „aktivitami, které nekorespondují s existujícími vzorci, reformovány“ [Novák, Sýkora 2007: 150]. Socioprostorové struktury pak zpětně ovlivňují samotné socioprostorové praxe. Za mediátora ve vztahu mezi socioprostorovými strukturami a každodenními socioprostorovými praxemi tato práce považuje Bourdieuův *habitus*. *Habitus* je subjektivním ne-individuálním generativním schématem vnímání, myšlení a jednání [Bourdieu 2005b: 60]. Představuje internalizované objektivní struktury, v rámci kterých se daný aktér nachází. Tyto struktury existují nezávisle na aktérovi samotném, ale aktér sám je svou praxí buď reprodukuje, nebo transformuje. V empirické části bude v tomto ohledu argumentováno, že heterotopie mají vždy větší šanci vzniknout v rámci různých „zapadlých“ či nepoužívaných prostorů. Ačkoliv tato místa vznikají symbolickým vyjednáváním, „volba“ právě těchto prostorů je odrazem širších socioprostorových struktur, v rámci kterých zkoumaní aktéři zaujímají marginální pozice, a které tímto vlastně sami reprodukují.

Jak upozorňuje Pred, kontinuita této strukturace je ale tvořena „neustálým protínáním individuálních cest s institucionálními projekty, odehrávajícím se v rámci specifických časových a prostorových lokací“ [Pred 1984: 282]. Jinými slovy, jsou to individuální trajektorie a praxe, co produkuje jednotlivá místa a zároveň širší společenské struktury. Studium vzorců časoprostorové mobility a aktivit (praxí) pak napomáhá interpretovat a vysvětlit různé proběhlé či probíhající socioprostorové změny [Novák, Sýkora 2007: 148]. Podnět a metodiku k výzkumu těchto vzorců nabídla jako jedna z prvních geografie času formu-

vy atd.). V české sociální vědě se konceptem heterotopie úchylek zabývali Růžička [2006], který jím označuje sociálně vylučované prostory obecně, a Vacková, Galčanová a Hofírek [2011], kteří heterotopie chápou jako místa, která „propojují určitý typ prostoru (...) vhodný pro určitý typ obyvatel, jejichž koncentrace na odděleném místě umenšuje vizuální a morální znečištění města a zároveň umožňuje cílené působení výchovné péče a dozoru.“

¹⁷ Nutno podotknout, že apodiktické (tzn. v naší terminologii absolutní) pojetí časoprostoru marginálním lidem neumožňuje transformovat význam sebe i prostoru, který užívají [Ruddick 1996: 39].

lovaná Torstenem Hägerstrandem [srov. např. Thrift 1977; Novák, Sýkora 2007; Temelová, Novák, Pospíšilová, Dvořáková 2011]. Centrálním konceptem je zmíněný koncept (každodenních) cest/trajektorií.¹⁸ Koncept vyjadřuje pohyb aktérů v rámci prostoru a času mezi jednotlivými lokacemi či stanicemi. V rámci těchto lokací se aktéři věnují vždy určité aktivitě.¹⁹ Nejsilnějšími elementy v rámci časoprostorové mobility jsou domov a pracoviště [Novák, Sýkora 2007; srov. též Rowe, Wolch 1990]. Velmi jednoduchý vzorec této mobility by vypadal například následovně: domov – práce – nákup – domov – zábava – domov. Rozdíly mezi aktéry jsou pak dány především socioekonomickými aktivitami (zaměstnání, studium atd.) a typem dne (pracovní den, víkend) [Novák, Sýkora 2007: 155].

V případě zkoumaných aktérů nesehrávají elementy (konvenčního) domova a pracoviště samozřejmě ani zdaleka takovou roli, jako je tomu v případě dominantní společnosti. Podle Rowe a Wolch [1990: 190] totiž v případě tzv. bezdomovců platí, že „změny v denních/životních cestách vedou lidi bez domova k nabytí zdrojů takovými způsoby, které nejsou závislé jak na prostorově ohrazeném domově, tak i pracovišti“. Denní trajektorie tak budou vykazovat zcela jiné vzorce a pro dané aktéry samozřejmě i jiné důsledky. Koncept každodenních trajektorií proto v této práci popisuje relativně ustálený pohyb aktéra v rámci časoprostoru mezi jednotlivými místy, která jsou spojena s určitou každodenní praxí či konjunkturou praxí.

Metody sběru a analýzy dat

Data prezentovaná v této studii vycházejí z terénního výzkumu realizovaného ve městě Plzeň. Terénní výzkum jsem začal v srpnu 2010 a pokračuji v něm do současné doby.²⁰ Po celou dobu výzkumu si píši podrobný terénní deník. Zaznamenávám místa, situace a interakce s informanty. Informátory jsem získával hned několika způsoby. Předně jsem si díky své téměř dvouleté pracovní zkušenosti v programu K-centra organizace CPPT, o.p.s., takřkajíc „na ulici“ zkontaktoval několik bývalých klientů, se kterými jsem míval „dobré vztahy“ a kteří si mě coby pracovníka pamatují i po několika letech. Na ulici jsem také zkontaktoval několik mně do té doby neznámých informátorů, a to jak přímým oslovením, tak i zprostředkovaně přes již zkontaktované informanty. Jeden z informantů mi byl potom doporučen pracovníci zmíněného K-centra.

¹⁸ Citovaný Allan Pred poskytl ve svých pracích právě syntézu přístupů geografie času a teorie struktury.

¹⁹ V rámci celého textu užívám místo pojmu aktivita pojem praxe. Koncept sociální praxe chápu jako širší, zahrnující sérii aktivit, které dohromady tvoří právě konkrétní sociální praxi. Každodenní praxe potom představují specifický subtyp sociálních praxí, od ostatních se odlišující právě rutinním vykonáváním.

²⁰ Studie nicméně staví na datech sesbíraných v průběhu čtyř měsíců (srpen – listopad) v roce 2010.

V rámci výzkumu bylo využito několika výzkumných technik. Jednou z hlavních metod byla metoda zúčastněného pozorování. V rámci daných měsíců jsem s informanty trávil vždy několik dní v týdnu od jedné do šesti hodin, a to tak, abych byl svědkem co možná nejvíce různorodých aktivit (např. vaření, vybírání popelnic, konzumace jídla i alkoholu apod.). Jedenkrát jsem v této době také strávil noc na ilegálně obývaném squatu. Další důležitou metodou byly semistrukturované rozhovory. Scénář rozhovorů tvořily otázky týkající se každodenních praxí, pohybu v rámci města, sociální anamnézy atd. Takový rozhovor jsem provedl s každým ze svých informantů. S některými z nich jsem provedl i několik dalších doplňujících rozhovorů. Všechny tyto rozhovory jsem zaznamenával na audiorekordér. Větší množství rozhovorů mělo nicméně neformální charakter a probíhalo v rámci zúčastněného pozorování.

Jak jsem již několikrát zmínil, zkoumané aktéry jsem nahlížel optikou jejich sociální praxe.²¹ V této perspektivě je nutné rozlišit to, co Bourdieu označuje *praxí*, a *diskurz o praxi* [Bourdieu 2005a]. Podle Bourdieuho totiž aktéřská vysvětlení vedou vědce spíše k falešným závěrům a neposkytují cestu k samotné logice praxe. Sociální praxi tak lze vysvětlit pouze ve vztahu k objektivním strukturám. Jak sám poznamenává: „(p)ouze skrze konstruování objektivních struktur může člověk klást otázku ohledně mechanismů, kterými je ustanoven vztah mezi strukturami a praxemi či reprezentacemi, které je doprovází, namísto zacházení s těmito myšlenkovými objekty jako s důvody nebo motivy a činit z nich determinující příčinu praxe“ [Bourdieu 2005a: 21].²² Zaměřil jsem se proto na konkrétní podobu každodenních praxí, jako jsou: generování peněz/výhody²³, příprava/konzumace jídla, vykonávání hygieny, transport, bydlení/nocování²⁴, zábava a nakupování. Zajímalo mne, v jakých místech a jak konkrétně jsou tyto praxe vykonávány.

²¹ Tento přístup stojí v opozici vůči přístupům užívajícím koncept kultury či subkultury v antropologickém smyslu. Ty považuji, jak ve vztahu ke zkoumanému fenoménu konkrétně, tak i ve vztahu k bádání v rámci současné sociohistorické formace, za nevhodné. Někteří badatelé/ky [srov. Maden 2007; Marvasti 2003] v této souvislosti upozorňují, že bezdomovci jsou pomocí konceptu kultury častokrát líčeni takřka coby exotický kmen [viz např. Glaser, Bridgman 1999]. Tato líčení poté nabývají romantického nádechu, čemuž se tato studie vědomě snaží vyhnout.

²² Ačkoliv nevnímám vztah praxe a diskurzu o praxi tolik dichotomicky, domnívám se, že všechny zde uváděné (aktéřské) významy dokreslují právě onu dialektiku praxe/struktura, resp. socioprostorové praxe/socioprostorové struktury.

²³ Výhodu chápou jako jakýkoliv ne-/materiální příspěvek nepřijímové povahy, který dokáže danému aktérovi přinést užitek. Generování výhody je pak obvykle spojené s určitou specifickou praxí (například vybírání košů, využití sociální služby apod.). Pojem „generování“ je používán z pragmatických důvodů – oproti např. pojmu „vydělávání“ je přiřaditelný jak k penězům, tak i k široce definované výhodě. Pokaždé navíc indikuje jak aktérovo úsilí, tak i specifickou praxi.

²⁴ Užitím dvou pojmů pro jednu sociální praxi poukazují na rozdíl mezi jednotlivými aktéry ve sféře bydlení. Někdo využívá různé formy přístřeší víceméně k přenocování, zatímco jiní ve svém přístřeší tráví i volné chvíle.

To vše nicméně s ohledem na sociální strukturu v podobě hierarchie městského prostoru a dalších prostorových aspektů. V případě časoprostorové mobility jsem sledoval přibližný čas, trvání, frekvenci a sekvenci pobytu na jednotlivých místech a transport mezi nimi.

V textu se nesnažím podat reprezentativní vzorek aktérů. Spíše se snažím představit jednotlivé aktéry a uchopit je jako svého druhu *případy*, které na jedné straně odkazují k určité konkrétní subjektivitě, historii, trajektoriím apod., na straně druhé ale spolukonstituují širší socioprostorové struktury a procesy.²⁵ Rabinow ve vztahu k takto definovaným případům píše: „(r)ozlišujeme případy od příkladů. Zatímco funkcí příkladů je ilustrovat teorii, případy jsou specifické, mající přitom rozvětvené analogické vztahy k jiným případům“ [Rabinow 2011]. Analyticky lze proto v textu rozlišit tři různé případy: (1) Pavla a Petru, (2) Josefa a (3) Standu.²⁶ Pavel a Petra jsou, dá se říci, typickým párem „na ulici“. Fungují jako samostatná nukleární jednotka i jako součást o něco širší sociální kliky (společně s Jirkou, Frantou, Honzou a Katkou).²⁷ Josef představuje běžného postaršího bezdomovce, který ani tolik nechce nějakou změnu, protože svou přátelskou povahou má všude „dveře otevřeny“. Standa představuje postaršího nezaměstnaného muže, který kvůli svému handicapu a malému příjmu musí, ačkoliv nechce, žít na ubytovně, přičemž mu hrozí, že se kdykoliv může dostat „na ulici“. Těchto případů, ale i případů jiných, je „na ulici“ mnoho.

Urbánní revitalizace, prostorová hierarchie a autoritativní strategie

Podle Ouředníků, Temelová [2009] jsou nejintenzivnějšími procesy, které ovlivňují prostředí současné Prahy, suburbanizace, mezinárodní migrace a revitalizace. Tyto procesy se samozřejmě nevyhýbají ani ostatním českým městům, plzeňské městské prostředí nevyjímaje. Rád bych se proto na moment zaměřil

²⁵ Užívám-li pojmu aktér či konkrétního jména, odkazuji vždy ke konkrétním případům; užívám-li pojmu třída nejchudších, poukazuji na jevy týkající celé třídy, tak jak jsem ji dříve vymezil.

²⁶ Jak jsem uvedl na začátku, jména aktérů jsou pouze fiktivní. Jména ulic a jednotlivých míst jsou nicméně reálná. Rozhodl jsem se tak z důvodu, že se jedná o obecně známé skutečnosti. Zkoumaní aktéři tím, domnívám se, nemohou být nijak poškozeni. Jednak totiž nemohou být konkrétně identifikováni a jednak, nutno podotknout, mnoho míst, vztahů a kontextů se od té doby změnilo.

²⁷ Pojem sociální klika začal původně užívat jako jeden z prvních harvardský antropolog W. Lloyd Warner [srov. např. Warner, Lunt 1941]. Představuje sociálně definovanou skupinu jedinců, které spojují určité interpersonální vztahy. Později je pojem klika používán v souvislosti s analýzou sociálních sítí, v rámci které je definován nikoliv sociálně, ale matematicky [více k tomu srov. Knoke, Song 2008; Scott 2001 atd.]. Pojem je zde užíván ve svém původním významu. Jeho užití evokuje různorodé dimenze sociální organizace zkoumaných aktérů a zároveň mylně neodkazuje k jejich kolektivní identitě jako v případě pojmů skupiny či party.

na poslední zmíněný proces – revitalizaci městského prostředí – který ve svých důsledcích představuje zásadní strukturující a omezující faktor každodenních praxí zkoumaných aktérů.

Mnozí autoři poukazují na to, že revitalizace v postsocialistických městech probíhá zcela jiným způsobem než revitalizace ve městech západních [např. Ouředníček, Temelová 2009; Temelová 2009 atd.]. Zatímco na západě jsou do procesu revitalizace zahrnuti různorodí aktéři, tj. veřejný sektor, privátní sektor, lokální autority atd., v postsocialistických městech jsou dominantní silou privátní či korporátní zájmy, přičemž veřejný sektor či lokální autority jsou spíše „slabšími hráči“. Revitalizace se poté uskutečňuje buď adaptivním znovuužitím, či komercializací [Temelová 2009: 14]. Jak ale upozorňuje dále Temelová [2009: 17–18], revitalizace se projevuje v širokém spektru změn, zahrnujících jak fyzickou modernizaci či adaptaci na způsob využívání krajiny, tak i změny v sociální struktuře. S tím samozřejmě souvisí i celkový obraz a reprezentace města, kterými se navenek, ale i uvnitř, dané město může pyšnit.

Reprezentace prostorů Plzně byly tradičně spojeny s průmyslem. O Plzni se vždy hovořilo jako o městě průmyslu a piva. Příčinou tohoto tvrzení jsou nejen plzeňská Škoda a Plzeňský Prazdroj, ale také rozrůstající se průmyslová zóna Bory, která se stala cílem řady českých, ale i mezinárodních firem. V současné době nicméně nabývají tyto reprezentace nových tendencí. Dřívější úzké reprezentace, tj. reprezentace piva a průmyslu, pomalu ustupují, a jsou nahrazovány novými rozšířenými významy. Koncepční dokument *Komunikační strategie města Plzně 2010–2015* explicitně zmiňuje, že

„pomáhá vytvářet jednotný obraz města a posilovat jeho image tradiční a důvěryhodné instituce, která aktivně komunikuje s veřejností. Zároveň má podpořit vnímání Plzně nejen jako města piva, ale jako města s ojedinělou kulturní tradicí, města podporujícího hospodářský, kulturní a duchovní, sociální a územní rozvoj.“ [2010: 3]

Dominantní reprezentací se v této snaze stává turismus, resp. prezentace města coby zajímavého turistického cíle. Tento obrat probíhá oficiálně od roku 2003, kdy byl schválen dokument *Programu rozvoje města Plzně*.²⁸ Zvláštní sférou turistiky je pak tzv. kongresová turistika, která se také stává v Plzni stále dominantnější.

Ve vztahu k těmto reprezentacím samozřejmě dochází k revitalizaci určitých částí především vnitřního města. Za posledních několik let tak došlo v centru a jeho blízkém okolí (ale i v rámci celého města) k výstavbě několika komerčně významných objektů, jako jsou zejména obchodní centra a kongresové hotely. V roce 2007 byla otevřena plzeňská Plaza, která byla postavena na místě bývalého

²⁸ Od této doby je cíleně aktualizován a naplňován formou tzv. realizačních plánů. V roce 2007 pak byl zpracován dokument *Potenciál města Plzně z pohledu cestovního ruchu*. Ten navazuje na dokument *Program rozvoje města Plzně*.

městského výstaviště. Plaza má pověst poměrně drahého luxusního centra, jehož cílem je nabídnout zákazníkům „nakupování a zábavu“. V roce 2011 byla dokončena výstavba hobbymarketu Hornbach, který zastavěl rozsáhlou plochu poblíž vlakového nádraží. Tento hobbymarket je největším v celé ČR. V roce 2008 pak byla otevřena kongresová centra Hotel Angelo a Courtyard Pilsen. Vedle těchto velkých projektů dochází také k revitalizacím menšího rozsahu, jako je například obnova Mlýnské strouhy, která byla dokončena v roce 2010. Ta je součástí tzv. okružních městských sadů kolem historického centra města, a představuje tak zásadní turistický cíl.²⁹

Jak revitalizace spojená s konkrétní fyzickou změnou místa a transformací jeho funkce, tak i reprezentace prostorů vytváří jako vedlejší produkt hierarchizované prostory. Zatímco na jedné straně pozvedá revitalizace socioekonomický status daného místa, na druhé straně vytváří rovněž prostor pro fragmentarizaci a polarizaci za jeho hranicemi [Ouředníček, Temelová 2009: 18]. Ve vztahu k bezdomovcům se obvykle rozlišuje polarizace prostorů hlavních (obytné domy, obchody, náměstí apod.) a prostorů marginálních (vlaková nádraží, mosty, opuštěné budovy apod.) [Snow, Anderson 1993].³⁰ Tato práce nicméně dává přednost konceptům, které používá Talmidge Wright [1997]. Aby nedocházelo k reifikaci neboli zvěcnění sociálních jevů, Wright nejenže původní dichotomii vnímá procesuálně, ale přiřazuje k ní třetí pojem.³¹ Trichotomie pak vypadá následovně: prostory *požitku* – *nechtěné* – *funkční*. Prostory *požitku* představují místa, v rámci kterých dochází k určitému široce definovanému uspokojení, tj. parky, jídelny, obchodní centra, muzea, divadla atd. Zahrnují ale i různé turistické cíle, jako jsou středověké uličky, kostely apod. Prostory *nechtěnými* jsou prostory, které jsou prozatím na jedné straně developersky nevyužité, na straně druhé pokrývají rovněž prostory tzv. reziduální, tj. oblasti pod mosty, vedle železnice apod. Jde o prostory, které se pojí s malým sociálním statusem a malou symbolickou hodnotou. Podle Wrighta: „(n)echtěné prostory mohou existovat v rámci samotného centra, vyplňujícího, a mohou zůstat neviditelné pro ty, kteří jimi nejsou ovlivněni“ [Wright 1997: 106]. Prostory *funkční* reprezentují prostory, v rámci kterých občané čekají na přesun nebo se aktuálně někam přesouvají. Jedná se tedy o autobusová a vlaková nádraží, zastávky či letiště, ale i tunely v metru a podcho-

²⁹ Smysl tohoto výčtu je pouze ilustrativní. Má především poukázat na některé souvislosti mezi urbánní revitalizací a zkoumanými aktéry. Kompletní seznam by byl nad rámec jak této kapitoly, tak i celého textu.

³⁰ Dichotomii původně zavedl James Duncan [1979]. Pro Snowa a Andersona je kritériem rozlišení hodnota, jakou tyto prostory mají pro běžné bydlící obyvatele. Rovněž zdůrazňují, že nabízející se dichotomie *privátní/veřejné* v případě bezdomovců nehraje vůbec takovou roli, jakou hraje v případě bydlící populace. Privátní prostory jsou jim nepřístupné z definice, zatímco prostory veřejné nepokrývají jejich potřeby.

³¹ K zvěcnění dochází v případech, kdy je vědecké kategorii či obecně sociálně konstruované kategorii připisován ontologický status. V takovém případě je s tímto jevem zacházeno jako s reálnou a materiální entitou, čímž je upozaděn historický, politický a sociokulturní kontext jeho vzniku a působení.

dy.³² Jak bylo řečeno, nejedná se o jednu pro vždy danou klasifikaci urbánního prostředí, ale jde o klasifikaci procesualní. Z nechtěných prostorů se právě díky revitalizaci mohou stát prostory požitku, a naopak, prostory požitku mohou „zdegenerovat“ do hodnoty prostorů nechtěných. Jednotlivé prostory se navíc mohou, a velmi často to tak bývá, překrývat.

Urbánní revitalizace poté vystavuje aktéry z řad třídy nejchudších zejména dvěma konsekvencím: (1) ubývá jim prostorů marginálních (nechtěných), (2) jsou nuceni trávit více času v prostorech hlavních (požitku), čímž se zvyšuje jejich viditelnost a pravděpodobnost stížností ze strany bydlící (dominantní) společnosti [Snow, Anderson 1993: 104]. Všechna výše popisovaná místa byla před revitalizací prostory nechtěnými. Areál bývalého výstaviště řadu let chátral a pro dominantní společnost neměl žádnou hodnotu. V této době byl nicméně útočištěm řady aktérů, kteří zde našli různé formy přístřeší, tak místa pro trávení dne. To samé platí i pro plochu zastavěnou Hornbachem. Travnatá plocha na místě dnešní Mlýnské strouhy byla dříve využívána ke koncertům a jiným kulturním akcím žádajícím si neformální charakter prostředí, zatímco prostor pod Pražským mostem byl opět využíván jako nocležiště.³³

Všechna tato místa rozšířila rozsáhlé plochy prostorů požitku vnitřního města, do kterých aktéři z třídy nejchudších nezapadají. Nejde ani tolik o nějaké konkrétní aktivity, které by byly v rozporu se zákonem nebo s jinými nepsanými pravidly (samozřejmě že většinu z těchto pravidel porušují), ale jde o reprezentace a stereotypy, které se v rámci sociální imaginace s tzv. bezdomovci automaticky pojí. Jak totiž naznačují různé výzkumy [Phelan et al. 1997; srov. též Rabušic 2000], s domnělými bezdomovci se pojí největší míra stigmatizace a marginalizace vůbec. Ty nejvíce diskreditující atributy [Goffman 2003] – alkoholismus (narkomanie), kriminalita či duševní nemoci – jsou, až již právem či nikoliv, v současné době přisuzovány právě bezdomovcům. V praxi to znamená, že je pobyt těchto aktérů v prostorech požitku nežádoucí. Již samotná jejich přítomnost totiž snižuje symbolickou hodnotu těchto míst, tzn. činní tato místa vizuálně i morálně nečistá [srov. Vacková, Galčanová, Hofírek 2011: 650].

Ze strany lokálních autorit jsou proto uplatňovány určité strategie. Podle Wrighta jsou tyto autoritativní strategie používány za účelem „ustanovení místa jako ‚patřičného‘ místa, v rámci kterého se budou uskutečňovat srozumitelné a kontrolovatelné věci“ [Wright 1997: 181]. Jinými slovy, jde o snahu kontrolovat definici patřičnosti daného místa. Ve svém výzkumu poté rozlišil čtyři základní strategie: (1) exkluzi, (2) represi, (3) nahrazení a (4) asimilaci [Wright 1997: 179–224; Wright, Vermund 1999].³⁴ Strategie exkluze podle něho představuje takové

³² Tato práce nicméně ony prostory významově rozšiřuje a řadí sem i čistě obytné zóny, jako jsou sídliště, činžáky a vůbec všechny obytné zóny, které se nepojí s nějakou všeobecně uznávanou symbolickou hodnotou a neuspokojují tak určitý požitek.

³³ Z mých informantů tam trávil zimu 2009 Pavel, Petra a Josef.

³⁴ Pro jiné pojetí těchto strategií [srov. Snow, Mulcahy 2001]. Strategiemi v jiném pojetí i kontextu se zabývá také text Vacková, Galčanová, Hofírek [2011].

jednání, které vylučuje dané aktéry z fyzických prostorů (ale také z diskurzů či narativity). Represi chápe jako určité tendence trestat, obtěžovat či sankcionovat dané aktéry. Nahrazením pojmenovává snahu vyzdvihovat určité, pro autority vhodnější, příčiny a upozadovat zároveň jiné. Zvláštním subtypem nahrazení je tendence kriminalizovat „bezdomovce“ či chudobu obecně [srov. Wacquant 2009]. Poslední strategií je asimilace. Ta popisuje jednání, které neutralizuje jakékoliv snahy o redefinici stávající situace.

Kvůli tomu, že aktéři z řad třídy nejchudších tráví většinu času „na ulici“, jsou „často více viditelní a více rušiví než ostatní formy chudoby“ [Phelan et al. 1997: 325]. Jejich negativní sociální identita je tak umocňována jejich viditelnou praxí v prostoru. V očích dominantních obyvatel se takový prostor mnohdy sám stává marginalizovaným, a zpětně tak ovlivňuje a umocňuje jejich marginalizaci [srov. Spradley 1999]. V tomto skrytě sehrává svou úlohu právě zmíněná urbánní revitalizace. Tím, že vytlačuje aktéry z určitých, pro dominantní společnost skrytých míst, přispívá k tomu, že se tito pro dominantní obyvatele města stávají více viditelnými. V případě tak malé lokality, jako je vnitřní město Plzně, je jakákoliv sebemenší revitalizace tohoto prostředí velmi znatelná. Zvýšená viditelnost pak zintenzivňuje jak negativní reprezentace, tak i konkrétní politické kroky směřované vůči těmto aktérům a tedy i ony autoritativní strategie.

Formy časoprostorové mobility

V této části textu popíši tři různé každodenní trajektorie celkem osmi aktérů. Představím místa, mezi kterými se pohybují, a odhadnu časové rozpočty věnované pobytu na jednotlivých místech a přesunům mezi nimi.

Pavel a Petra³⁵ se v době výzkumu probouzeli po osmé hodině, dali si cigaretu a zhruba hodinu ještě leželi. Vstávali mezi devátou a desátou hodinou, někdy později, podle toho, jak a v kolik dorazili na Squat předchozí večer.³⁶ Mezi desá-

³⁵ Jsou párem od října 2009. Pavel se v té době vrátil z výkonu trestu za drobné krádeže. „Na ulici“ je s menší přestávkou asi sedm let. Má jednoho bratra, na kterého, podle svých slov, „nedá dopustit“. Pavla znám coby klienta z doby, kdy jsem pracoval v K-centru (nyní asi šestým rokem). Petra je „na ulici“ asi čtyři roky. Oba dva deklarují svou závislost na alkoholu. Příležitostně si aplikovali heroin, velmi výjimečně pak pervitin. Od ledna 2009 bydleli na squatu na okraji Plzně. Oba dva (resp. tři, v té době totiž již s Honzou) jsem oslovil jednoho večera přímo na ulici. Ještě ten večer jsem s Pavlem provedl a nahrál vůbec první rozhovor. Pavel a Petra byli první, kteří se v té době na čas oddělili od širší základny aktérů orientujících se na lokalitu poblíž supermarketu Tesco a plzeňského vlakového nádraží. Postupně se k nim přidali Jirka, Franta (bratr Honzy) a Katka (Frantova přítelkyně). Vytvořili tak soběstačnou kliku založenou na bázi společných každodenních praxí. Primárními informanty mi byli Pavel a Petra, nicméně formální i neformální rozhovory jsem vedl i s ostatními. Všechny čtyři znám rovněž z dob svého působení v K-centru.

³⁶ V pojmech označujících jednotlivá místa uvádím na začátku velká písmena pouze v případech, jsou-li aktéry používány jako názvy (např. Squat, Eskalátory, Ubytovna apod.).

tou a dvanáctou hodinou, někdy i výrazně později, např. kolem čtvrté, vyrazili na místo zvané Eskalátory. Jen výjimečně zůstávali přes den v místě Squatu. Stávalo se tak v případě nemoci či jiné nevolnosti. V takovém případě daná osoba zůstala, ta druhá vyrazila. Obvykle vyrazeli společně s Jirkou, Honzou, Frantou a Katkou. Ti nicméně jeli někdy i dříve. Cesta trvala průměrně něco přes 30 minut. Cestovali nejdříve autobusem a poté tramvají nebo malou část cesty pěšky a poté tramvají. Eskalátory se nacházejí v blízkosti železničního nádraží a plní funkci přístupové cesty do podchodu. Nicméně zakryté eskalátory zde nefungují, vedlejší schody jsou jen zřídka využívány. Místo je tak částečně zastrčené, ze tří stran kryté – ze dvou reklamními stojany, z jedné samotnými eskalátory. Zde trávili větší část dne, tzn. od 11–13 hodin do zhruba 20 hodin.

Z místa se občas vzdálili za účelem návštěvy známých a obstarání drog. Jednalo-li se o návštěvu známých, šli asi 200 metrů k nádraží. Šlo-li o drogy, jeli na určité smluvené místo.³⁷ Alternativně, byla-li potřeba, jeli předtím využít služeb K-centra, Centra protidrogové prevence a terapie (dále jen Káčko) nebo Teen Challenge (dále jen Týčko).³⁸ Organizace navštěvovali průměrně dvakrát za týden a trávili v nich vždy okolo jedné hodiny.³⁹ Vedle k-center zaměřili občas také k různým supermarketům za účelem „fárání“ z kontejnerů.⁴⁰ Doba strávená u supermarketu byla velmi různá. Odvíjí se od spektra jídla a komodit, které kontejnery obsahují, a ne/pozornosti střežící ochranky.

K večeru, tzn. v souvislosti se zavírací dobou supermarketu Tesco, se přesunuli na místo zvané Žabka. Jedná se o okolí jedné z večerek polského řetězce. Prodejna je umístěna zhruba uprostřed ulice Bedřicha Smetany vedoucí od náměstí Republiky ke Smetanovým sadům. Ulice patří k vůbec nejrušnějším ulicím v centru města. Pavel s Petrou obývali především na jedné straně prostor schodů před bočním vchodem do plzeňské vědecké knihovny a na straně druhé prostor před městskou knihovnou. Zůstávali zhruba od 20 do 22–23 hodin. V teplejších měsících nebylo výjimkou, zdrželi-li se např. i do 1 hodiny noční.

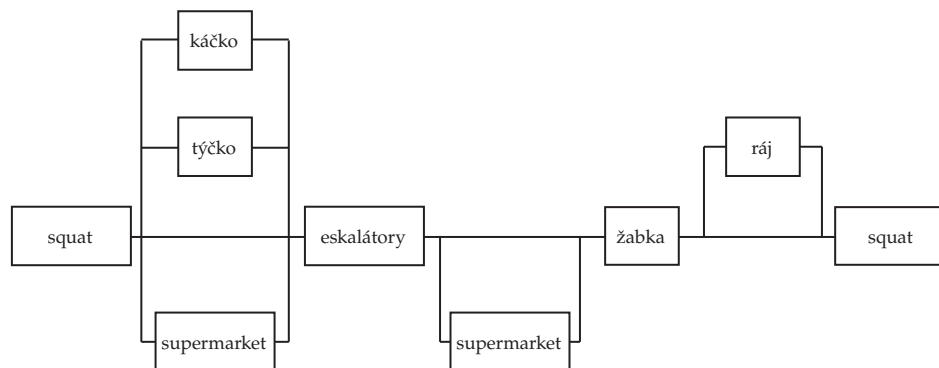
V ostatních případech nechávám počáteční písmena malá (např. supermarket, náměstí, místo noclehu apod.).

³⁷ Místa prodeje drog se mi nepodařilo zjistit, ne že by to nebylo možné, ale respektoval jsem v tomto ohledu rozhodnutí informanta Pavla. Ten mi při jednom z rozhovorů odmítl toto sdělit. Nejednalo se nicméně o obavu z vyzrazení nelegální činnosti mně coby výzkumníkovi, ale o věc osobní cti. Rozhodnutí jsem se rozhodl respektovat a dále jsem nepátral.

³⁸ Organizace má od nedávné doby jiného poskytovatele a došlo tak k jejímu přejmenování na Point 14. Vzhledem k tomu, že se v hovorovém úzu používalo stále dřívější označení, držím se ho zde také.

³⁹ Kontaktní místnost organizace CPPT, o.p.s., je otevřena tři dny v týdnu od 12 do 15 hodin. Kontaktní centrum Point 14 je otevřeno pondělí až čtvrtek od 10 do 14 hodin a v pátek od 10 do 13 hodin.

⁴⁰ Pojem „fárat“ označuje vybírání prošlých potravin a jiných vyřazených věcí z kontejnerů umístěných u supermarketů. Tato praxe je běžná i v jiných městech České republiky [srov. Holpuch 2011] a i po celé Evropě, kde je hojně praktikovaná tzv. „travellery“.

Obrázek 1. Prostorová mobilita Pavla a Petry

Naopak v chladných měsících se doba trávená u Žabky mohla i rapidně zkrátit, a to například do 21 hodin, či zcela vypustit. Poté se vydávali na tramvaj, kterou jeli až na konečnou. Následovala opět cesta pěšky, nebo autobusem téměř až ke Squatu (obrázek 1). Někdy tato cesta zahrnovala kratší zastávku u prodejny Ráj kuřáků na ulici Americká (dále jen Ráj). Na místě se zdrželi maximálně jednu hodinu.

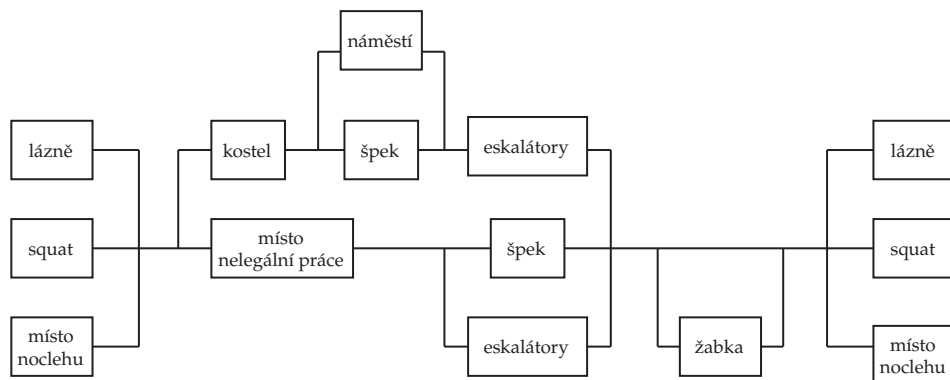
Denní trajektorie a praxe Jirky, Honzy, Franty a Katky byly podobné těm Pavla a Petry. Vstávali stejně jako Pavel a Petra. Do centra jeli společně. Den trávili většinou také všichni společně. Alternativně ale jeli/šli Jirka, Honza a Katka někam obstarat toluen.⁴¹ Honza si navíc přivydělával sběrem kovů a jeho recyklací. Stejně jako Pavel s Petrou občas také společně jeli k nějakému kontejneru fátat.

V době, kdy jsem poznal Josefa⁴², přespával v bývalých plzeňských lázních (dále jen Lázně). Jedná se o opuštěný objekt na Denisovově nábřeží. Tam měl ve dvorku svou, jak říká, „boudu“. Když nespál v Lázních, přenocoval v nějakém křoví v rámci vnitřního města. V průběhu výzkumu nicméně začal pravidelně přespávat s ostatními ve Squatu. V době, kdy jsem ho poznal, pracoval také

⁴¹ Ten se od určité doby prodává pouze na živnostenský list, a proto museli jít/jet do konkrétní prodejny.

⁴² Říká, že je bezdomovcem od 1986. Za komunismu byl několik měsíců ve vězení za příživnictví, těsně před odpykáním si svého trestu byl propuštěn na amnestii. Od té doby je „na ulici“. Má bratra a sestru, se kterými se občas stýká. Otce vidět nechce. Podle Jirky ho otec nespravedlivě vyhodil z domu, když si přivedl ze zábavy dvě dívky. Otec prý býval „komunista na národním výboru“. Dluhy má na dopravních podnicích. Josefa mi doporučil Standa a také mě s ním jednou v neděli seznámil. Ačkoliv je víceméně součástí kliky, jeho denní trajektorie a praxe jsou do jisté míry nezávislé na ostatních. Na rozdíl od ostatních neholduje ani tvrdým drogám, ani toluenu. V roce 2009 mu zemřela družka (také „na ulici“), se kterou byl ve vztahu několik let.

Obrázek 2. Prostorová mobilita Josefa

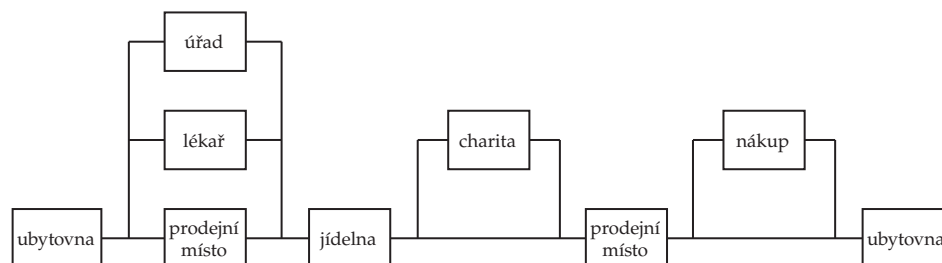
nelegálně jako pomocník zedníků. Denní trajektorie Josefa byly v tomto ohledu poměrně jednoduché. Ráno vstal kolem osmé hodiny, tak aby byl schopný od devíti začít pracovat. Cesta mu trvala kolem 30 minut, někdy i výrazně méně – to když pracovali nedaleko Squatu. Většinou jezdil tramvají, lístky na přepravu dostával od zaměstnavatele. Pracoval do pěti nebo šesti hodin. Potom šel k Eskalátorům nebo do Křížíkových sadů, nazývaných Špekpark (dále jen Špek). Po cestě případně koupil nebo zašel na nějaké jídlo. U Eskalátorů poté popíjel s ostatními, než se tito přesunuli k Žabce, kam buď šel také, nebo pokračoval do Lázní, popřípadě jel na Squat. Takto fungoval asi dva měsíce (obrázek 2).

V říjnu ale své denní trajektorie a praxe změnil. Dá se říct, že se částečně navrátil ke svým předchozím „zvykům“. Většinou tak vstával kolem osmé rodiny a jel ze Squatu tramvají do centra. Cesta opět trvala do 30 minut. Zamířil většinou rovnou k jednomu ze dvou kostelů, ke kterým docházel žebrot. Žebrol vždy zhruba 15 minut, než všichni nebo většina návštěvníků bohoslužby odešla. Pokud ho přistihl kostelník, byl nucen odejít i dříve. Mezi jednotlivými mšemi šel buď vybrat koše v ulicích kolem náměstí Republiky, koupit si víno a posadit se někde na lavičku, nebo šel za Pavlem a ostatními. Když skončila poslední mše, zůstal na náměstí nebo šel do Špeku. Někdy šel také za Pavlem a ostatními k Eskalátorům.

Alternativně se Josef zdržoval celý den s Pavlem a ostatními a jeho trajektorie tak kopírovaly ty Pavla a Petry. Josef je také poměrně dost společenský člověk, rád proto zamířil na jakoukoliv veřejnou zábavu, koncert apod. Při vůbec prvním rozhovoru s ním mi například barvitě líčil svoji návštěvu multikina, ve kterém byl několik dní před tím. Kino mu zaplatil jeho tehdejší zaměstnavatel.

Standa⁴³ se v době výzkumu probouzel většinou mezi devátou a desátou

⁴³ Je prodejcem Nového Prostoru (dále jen NP). Časopis prodává od září 2009. Má jednu dceru, která žije rovněž v Plzni. Standa bydlí se svou družkou na jedné z plzeňských

Obrázek 3. Prostorová mobilita Standy

hodinou. Nasnídal se a šel, nejčastěji pěšky, na své prodejní místo (u brány ke kostelu). Cesta mu trvala přibližně 40 minut. Zde prodával NP zhruba do 16–18 hodin, každý den vyjma soboty, kdy zůstal na ubytovně. Kolem dvanácté hodiny chodil na polévku do asi 100 metrů vzdálené jídelny. Vzdálil se pouze v případě, že potřeboval na toaletu. Volil poté buď veřejné záchodky na náměstí, nebo záchodky v blízké restauraci. Pokud mu v průběhu dne došly časopisy, šel pěšky do azylového domu zřízeného Městskou charitou v Plzni, kde dostal další. V takovém případě byl nejdéle do hodiny zpět na svém místě.

Alternativně, když nešel prodávat, šel k lékaři, na úřad nebo hledat práci. Často se ale vrátil na své místo alespoň odpoledne, jen výjimečně tento den zcela vypustil. V době výzkumu Standa zkoušel novou práci určenou pro jedince s handicapem. Práci nakonec kvůli zdravotním potížím vzdal (šlo o jemné manuální montáže, které nemohl vykonávat). Všechny zmíněné instituce, vyjma případu hledání práce (poloha těchto míst se mění), jsou v dosahu pěti minut od náměstí. Po práci si chodil nakoupit.⁴⁴ Volba obchodu záležela na ceně produktů, které zamýšlel zakoupit (obrázek 3). Nejčastěji ale nakupoval v supermarketu Tesco u vlakového nádraží.

Všechny tyto trajektorie se samozřejmě mohou po nějaké době z/měnit. Přizpůsobují se v závislosti na vnějších okolnostech. Zejména jde o faktory, jako jsou počasí, možnosti vydělání peněz či nabytí výhody a symbolická hodnota prostorů. Pro některé aktéry se také může stát zásadním strukturujícím faktorem aktuální užívání drog. Na základě představeného empirického materiálu lze

komerčních ubytoven. Od roku 2005 pobírá částečný invalidní důchod, ze kterého platí exekuce vzniklé neplacením elektřiny a nájmu za městský byt. O tento byt přišel, když mu město po nějaké době neprodloužilo smlouvu. Potom se odstěhoval do vesnice Písek, kde se svou družkou bydlel v domě u své bývalé manželky a jejího strýce. Dům byl ale podemlán spodní vodou. Strýc byl starý a Standa neměl na opravy. Po nějaké době se proto vrátil zpět do Plzně. Oslovil jsem ho přímo na ulici, když prodával NP.

⁴⁴ V obrázku a tabulce používám pojem „nákup“. Je to z důvodu odlišení tohoto místa od místa „supermarket“, které navštěvují Pavel s Petrou za účelem generování výhody.

poté vyvodit jeden z dílčích závěrů. V případě produkce časoprostoru nerozlišují zkoumaní aktéři při svých každodenních praxích typ dne, tak jak to činí aktéři z dominantní společnosti. Jejich každodenní trajektorie bývají stejné sedm dní v týdnu, a pokud již dojde k nějaké změně, nemá tato změna žádnou přímou vazbu na to, je-li uskutečněna v pracovní den či o víkendu. Nejblíže konvenční klasifikaci pracovní dny/víkend je Standa, který nepracuje v sobotu. V případě ostatních se tato klasifikace promítá pouze do množství vygenerovaných peněz, které je o víkendu obvykle o něco menší. Ačkoliv tato skutečnost již sama o sobě odporuje tezi o časoprostorové diskontinuitě tzv. bezdomovců, zásadní argument proti se týká až jejich každodenních praxí.

Každodenní praxe ve vztahu k místům

V následujících odstavcích popíši a interpretuji praxe, které jsou v jednotlivých místech vykonávány, přičemž na základě jejich lokalizace v rámci představené typologie prostorů určím jejich účel, resp. charakter ne/patříčnosti. Prozatím ale vynechám nejdůležitější místo (Eskalátory), kterému se budu věnovat zvlášť v poslední části textu.

Jediným funkčním místem, které Pavel, Petra a zbytek kliky relativně pravidelně navštěvovali, byla místa plzeňských k-center (Káčko a Týčko). Jelikož se jedná o služby těmto aktérům určené, je charakter vykonávaných praxí v rámci institucí v tomto jediném případě patřičný (tabulka 2). V jejich zázemí se aktér může vysprchovat, dát si zadarmo polévku nebo čaj nebo si může zprostředkovat práci apod. Obě zmíněné služby mají odlišnou „filosofii“, konkrétní volba té či oné proto záležela jak na aktuálních potřebách aktéra, tak i na institučních pravidlech a podmínkách, které musí aktéři zohlednit. Do Káčka mohou jít i se psy, do Týčka nemohou, a musejí je proto nechat venku, kde štěkají a vyjí. Týčko není – díky svému křesťanskému zaměření – tolik restriktivní, jak říkají informanti: „neprudí tolik“. V Káčku lze zase mluvit o lepší sprše a možnosti vyměnit si použité jehly, které je v Týčku možné pouze zakoupit v automatu. Obecně lze říci, že v době výzkumu více navštěvovali Týčko, nicméně jako pracovník si pamatují, že několik let zpět dominovalo právě Káčko. Co se týká ostatních funkčních míst města, jako jsou nádraží či obytné zóny, aktéři je vědomě nenavštěvovali, a pokud ano, tak jen velmi výjimečně. Na jedné straně by se museli potýkat se snahou obyvatel, ale i lokálních institucí, je z tohoto místa dostat pryč, na straně druhé konkrétně obytné zóny nejsou z hlediska generování peněz/výhody tolik funkční: „bejt někde na Lochotíně, mezi bytovkami, tam prostě, tam somry nejdou“ (Jirka, 9. 10. 2010, Plzeň).

Dvě místa, která mají stejný charakter a Pavel, Petra a ostatní je navštěvovali ve večerních hodinách, byla Žabka a Ráj. Obě místa spadají do prostorů požitku, proto praxe vykonávané v rámci nich (s výjimkou nakupování) mají povahu nepatříčnosti. Jde o praxe: generování peněz/výhody, zábava a nakupování. Peníze si

Tabulka 2. Každodenní praxe ve vztahu k místům – Pavel a Petra

Místa	Prostory	Charakter praxí	Každodenní praxe
Squat	nechtěné	nepatřičný	příprava/konzumace jídla, zábava, hygiena, obývání/nocování
Supermarket	nechtěné	nepatřičný	generování výhody
Káčko/Týčko	funkční	patřičný	konzumace jídla, hygiena, generování výhody
Eskalátory	nechtěné	nepatřičný	konzumace jídla, generování příjmu/výhody, zábava, nákup, hygiena
Místo prodeje drog	nechtěné	nepatřičný	nákup
Žabka	požitku	nepatřičný	generování příjmu/výhody, zábava, nakupování
Ráj	požitku	nepatřičný	generování příjmu/výhody, zábava, nakupování

Zdroj: vlastní pozorování.

vydělávali „somrováním“.⁴⁵ Za vydělané peníze nakupovali bílé víno ve zmíněném obchodě. Žabka je pro aktéry totiž místem večerní zábavy, stejně jako jsou pro dominantní společnost bary či hospody. Ačkoliv celý den konzumovali krabicová vína, až u Žabky opravdu začali pociťovat opilost: „ale jako tady (na Eskalátorech – pozn. autora), víš, srovnáváme tu hladinu a u Žabky se vždycky vožereme“ (Petra, 21. 10. 2010, Plzeň). Důvodů volby právě tohoto místa je hned několik. Předně, jak již bylo řečeno dříve, jsou to zavírací doba supermarketu Tesco a přítomnost večerky. Vedle toho je ale Žabka místem, kde se i v pozdních hodinách dají vydělat nějaké peníze a večer zde nehrozí, že budou policií vykázáni:

„No a potom večer když zavírá Tesco, tak se přesouváme k Žabce k náměstí, tam je to vlastně o něco propálenější, protože tam je to pod kamerama, ale vlastně u té knihovny, tam žádná nedošáhne, a je to tam takový, ne podloubíčko, ale takový zastrčenější.“ (Jirka, 9. 10. 2010, Plzeň)

Jak bylo již řečeno, čas od času jeli také k nějakému supermarketu fátat. Touto praxí se lze dostat poměrně snadno k širokému spektru statků, potravin-

⁴⁵ Somrování představuje ekonomickou praxi, při níž aktér oslovuje kolemjdoucí s prosbou o peníze. Zatímco v případě žebrání aktér čeká na reakci druhých, je tedy pouhým pasivním příjemcem, v případě somrování se aktivně snaží kolemjdoucí ovlivnit.

Tabulka 3. Každodenní praxe ve vztahu k místům – Josef

Místa	Prostory	Charakter praxí	Každodenní praxe
Lázně	nechtěné	nepatřičný	obývání/nocování, hygiena
Squat	nechtěné	nepatřičný	nocování, konzumace jídla, zábava
Eskalátory	nechtěné	nepatřičný	zábava, nakupování, konzumace jídla, hygiena
Místo noclehu	nechtěný / požitku/ funkční	nepatřičný	nocování
Místo nelegální práce	funkční	patřičný	generování peněz
Žabka	požitku	nepatřičný	zábava, nakupování
Náměstí	požitku	patřičný	zábava
Špek	požitku	patřičný	zábava
Kostel	požitku	nepatřičný	generování peněz/výhody

Zdroj: vlastní pozorování.

mi počínaje a věcmi denního užití konče. Pavel a Petra ale tuto praxi vykonávali už jen zřídka – somrování pro ně bylo aktuálně výhodnější: „a jinak fáračky, tak ty jsou tady taky pěkně na hovno“ (Petra, 21. 10. 2010, Plzeň).

Josefovy trajektorie byly obecně nejvariabilnější, ale několik míst sdílel s Pavlem, Petrou a celou klikou. Jedná se o místa: Žabka, Eskalátory a Squat.⁴⁶ Na těchto místech se proto Josef věnoval vesměs stejným praxím jako všichni ostatní. Důležitou výjimku ale tvořily praxe generování peněz/výhody. Ty Josef vykonával na svých místech k tomu určených. Těmito místy byly: kostely a místo nelegální práce (tabulka 3).

V místě nelegální práce pomáhal Josef coby pomocník zedníků. Jednalo se o nošení cihel, míchání směsí a jiné drobné aktivity. Nelegální práce obecně se u zkoumaných aktérů těší zvláštní oblibě. Ačkoliv jsou peníze nabyté nelegální prací často o dost nižší než ty získané jinou cestou (např. somrování/žebrání), vyjma Standy, představuje nelegální práce pro všechny jakýsi ideál, se kterým se pojí významná – všemi uznávaná – symbolická hodnota:

„A sedím v parku, ráno, v pět hodin ráno sedím v parku, kouřím balenou, najednou ke mně přijde chlap a povídá, umíš česky? Jako umím, proč ne, vždyť jsem Čech. On říká, nechceš práci? Já říkám, práci беру, ale jenom na černo.“ (Josef, 13. 10. 2010, Plzeň)

⁴⁶ Místo Squat je velmi úzce svázané s představou domova, a tedy jako téma natolik nosné, že ho v tomto textu nechávám zcela stranou.

Nabídka nelegální práce proto není nikdy odmítnuta.⁴⁷ Co se týká kostelů, Josef u dvou z nich sledoval harmonogram mší, a jak bylo dříve řečeno, vydělával si peníze žebráním. Od pravidelných kontaktů pak také dostával různé dary (balíčky potravin/věcí). Těžil v podstatě z toho, co Duncan [1978] nazývá časoprostorovou hodnotou morálky. Jinými slovy, Josef ví, kdy, kde a za jakých okolností se dostane k penězům. Konkrétně tedy dorazil tak, aby bylo zhruba 20 minut před koncem mše. Šel dovnitř a posadil se. Po skončení mše si stoupl ke vchodovým dveřím s kšiltovkou v ruce a zdravil/loučil se s kolemjdoucími. Při jednom neformálním rozhovoru mi sdělil, že je lepší, když neříká „nashledanou“, ale „s pánem Bohem“, starší dámy na to lépe reagují. Skrze kontakty s farníky Josef nezískával pouze finance a zmíněné balíčky, ale také praktickou výpomoc. Vždy, když bylo třeba, měl například možnost přinést své oblečení na vyprání. Domnívám se, že tato praxe má do jisté míry rovněž symbolický charakter. Při jednom z prvních rozhovorů mi Josef prozradil, že zásadně nepere: „a když to ušpiním, neperu! Absolutně ne! První koš, zahodím, bude jiný, neřeším“ (13. 10. 2010, Plzeň). Pro Josefa není problém opatřit si nové, resp. relativně čisté věci, ale to, že donese své prádlo a dá si je vyprat znovu a znovu u stejné osoby, se odráží pozitivně nejen v kvalitě vztahu navázaného kontaktu (ze kterého může do budoucna těžit), ale i v sebeúčtě a pozitivně zakoušené osobní identitě [srov. Rowe, Wolch 1990].

Na rozdíl od ostatních zkoumaných aktérů, Josef využíval k praxi nocování/bydlení hned několik míst. Vedle již zmíněného Squatu to byly bývalé staré Lázně a často i různá křoviska či lavičky, většinou v rámci prostorů požitku. Jak mi jednou sdělil: přes léto, když je hezké počasí, nikdo ho zkrátka „nedostane na ubytovnu“. Josef se také velmi často zdržoval na dvou místech spadajících do prostorů požitku. Byli jimi: náměstí a Špek. V rámci těchto míst se věnoval svým formám zábavy, proto je charakter těchto praxí (většinou) patřičný. Často zde jen tak posedával a pozoroval okolí či si koupil víno a popíjel s někým ze svých známých. Ve Špeku si také velmi často dával kávu, kterou mu připravili ve stánku s občerstvením.

Standa představuje jediného zkoumaného aktéra, který se pohyboval pouze v rámci prostorů požitku a prostorů funkčních (tabulka 4). Vyjma generování peněz nebyly jeho praxe také nikdy v rozporu s patřičností. Tři poměrně často navštěvovaná místa pak nesouvisí s definovaným souborem každodenních praxí (lékař, úřady, charita). Jak již bylo řečeno, Standa byl prodejcem Nového Prostoru. Prodával kolem 50 časopisů v průběhu dvou týdnů (časopis vychází jednou za dva týdny). Podle jeho slov měl celkem 21 stálých odběratelů. Každý kus se kupuje za 20 Kč, prodává se za 40 Kč. Úspěšnost prodeje byla závislá na několika faktorech. Primární byl ale cyklus v rámci dne, týdne a roku. Lépe se prodává do 10 hodin (čas svačin) a po 12. hodině (čas obědů), potom až po 15. hodině (návraty z práce). Lepší jsou také pondělky a pátky, horší naopak letní měsíce, kdy se jezdí

⁴⁷ Nutno podotknout, že většina zkoumaných aktérů samozřejmě v současných podmínkách nemůže na legální práci dosáhnout. Svou úlohu pak v preferenci nelegální práce také sehrávají dluhy, které většina z nich má.

Tabulka 4. Každodenní praxe ve vztahu k místům – Standa

Místa	Prostory	Charakter praxí	Každodenní praxe
Ubytovna	funkční	patříčný	příprava/konzumace jídla, obývání/nocování, zábava, hygiena, nakupování
Úřady	funkční	patříčný	–
Lékař	funkční	patříčný	–
Charita	funkční	patříčný	–
Prodejní místo	požitku	nepatříčný	generování peněz
Jídelna	požitku	patříčný	konzumace jídla
Nákup	požitku	patříčný	nakupování

Zdroj: vlastní pozorování.

na dovolené. V chladných měsících nebo při nepřízni počasí se Standa přesouval naproti přes ulici do vchodu do pasáže, kde byl krytý a zároveň viditelný, tudíž schopný prodávat. V neděli chodil pravidelně na mši. Po mši prodával časopisy, a to většinou samotným farníkům, kteří si je od něho pravidelně kupovali. Úspěšnost svého prodeje se Standa snažil aktivně zvýšit specifickou manipulací s fyzickou stránkou své osobní identity. Podle Standy totiž:

„Mladý lidi zkrátka řeknou: dědek, ať si jde vydělat nebo takový, to za to nestojí jo. I když je mi dvaapadesát, ale nějaký dvacetiletých kluk nebo osmnáctiletý mi už bere za dědka. To jako. A když se oblíknu, tak nějak do těch riflí, vezmu si čepicu na hlavičku (...) Tak mi ty lidi nějak berou jo, ty mladý. I si dělaj srandičky, postojí, pobaví se, ale jakmile se obleču tak nějak úměrně ke svému věku, tak nemam u mladých šanci.“ (Standa, 16. 10. 2010, Plzeň)

Pro Standu bylo kromě prodeje důležité také získávání výhody formou darů od pravidelných kontaktů. Část lidí, kteří od něho odebírali časopis, a i kolemjdoucí, kteří od něho neodebírají, ho obdarovávali balíčky potravin nebo jinými věcmi. Několikrát jsem byl například svědkem toho – stál jsem se Standou (a Josefem) před kostelem – jak k nim přistoupila postarší paní s dvěma identickými balíčky potravin, jeden byl pro Standu a jeden pro Josefa. Oba balíčky obsahovaly chleba, sýr a jablko. Pokud byl kontakt stálejšího rázu a Standa dané osobě důvěřoval, potraviny / věci si ponechal. V případě, že kontaktu nedůvěřoval nebo mu byl nesympatický, potraviny / věci si vzal, ale věnoval je někomu na ubytovně. Standa tímto odmítá pasivní roli „pouhého“ příjemce a snaží se naopak aktivně podílet nejen na svých strategiích, ale i na jejich výsledcích.

Dvě místa, která mají dále charakter praxí patřičných, jsou místa nákup a Ubytovna. V místě nákupu se logicky věnoval pouze nakupování. Jedná se pro-

to o prostory požitku. V případě Ubytovny je situace o něco složitější. Ubytovna spadá spíše do prostorů funkčních, ale mohli bychom ji zahrnout i do prostorů nechtěných (ubytovny tohoto typu jsou většinou přestavěné průmyslové objekty, a jsou tak mimo hlavní ulice). Standa se v rámci Ubytovny věnoval pěti každodenním praxím: přípravě/konzumaci jídla, obývání/nocování, zábavě, hygieně a nakupování. Jídlo připravovali většinou pouze jednoduše, nejlépe bez využití kuchyně. Ta byla totiž pouze jedna na několik pokojů. Stravovali se tedy převážně studenými pokrmy. Toaleta byla rovněž jedna na několik pokojů. V rámci bezpečnosti proto Standa pokaždé svou družku doprovázel. Ve volných chvílích na Ubytovně oba poslouchali rádio, Standa případně pročítal nějakou knihu. V rámci Ubytovny byla také možnost zakoupit si od správce nějaké potraviny, např. konzervy. Ty šlo pořídit i tzv. na dluh, proto Standa často volil i tuto možnost.

Zatímco každodenní trajektorie aktérů z dominantní společnosti vykazují vysokou míru časoprostorové kontinuity, tzn. jejich pohyb je tak dán stejnými lokacemi v relativně pevných časových sekvencích, bezdomovci jsou prý zatíženi větší mírou časoprostorové diskontinuity [Rowe, Wolch 1990; Wolch, Rowe 1992]. Na rozdíl od tohoto názoru se domnívám, že rozdíl mezi zkoumanými aktéry a dominantní společností není v časoprostorové dis/kontinuitě, nýbrž v konjunkturách jejich praxí. Konkrétněji řečeno, jde o rozdíl ve vztahu mezi místy a každodenními praxemi. Zatímco aktéři dominantní společnosti se v důsledku strategické produkce dominantních míst věnují v rámci daného místa vždy převážně jedné konkrétní praxi, zkoumaní aktéři – produkující místa takticky – vykonávají, jak vyplývá z předchozích odstavců, v rámci daného místa praxí hned několik.⁴⁸

Jak je také patrné z výše uvedených dat, zkoumaní aktéři se zdržují převážně v prostorech nechtěných, kde se nemusí tolik obávat, že budou vystaveni formám autoritativních strategií. Pokud jejich každodenní trajektorie zahrnují prostory požitku, jedná se vždy spíše o pobyty kratší. Na základě analýzy charakteru produkovaných míst a každodenních praxí, které jsou v rámci nich vykonávány, pak můžeme vyjádřit jejich jednoduchou typologii. Zkoumaní aktéři se pohybují v rámci tří specifických typů míst. Jsou jimi: (1) dominantní místa, (2) přechodná místa⁴⁹ a (3) heterotopie. Dominantními místy jsou ta, v rámci nichž jsou vykonávány praxe patřičné pro dané místo, např. Káčko/Týčko u Pavla a Petry, místo nelegální práce u Josefa či Ubytovna u Standy. Tato místa jsou již z definice vlastní prostorům požitku a funkčním. Místa přechodná představují místa, která mají ambivalentní status. Jejich existence je časově omezená. Představují proto jakýsi mezičlánek mezi dominantními místy a heterotopiemi. Jsou to místa v rámci funkčních prostorů a prostorů požitku, kde jsou vykonávány nepatřičné praxe. Vhodnými příklady těchto míst jsou např. Žabka u Pavla a Petry, místo noclehu

⁴⁸ Výjimku zde tvoří místa, která aktéři navštěvují za konkrétním specifickým účelem, jako je například fárání u supermarketů, nákup drog atd. I tak se ale jedná o signifikantní rozdíl.

⁴⁹ V pojmenování jsem se nechal inspirovat tzv. přechodovými rituály [srov. van Gennep 1996].

u Josefa či prodejní místo u Standy. Posledním typem míst jsou heterotopie. Těmi jsou vždy místa v rámci prostorů nechtěných, produkováných praxemi nepatříčnými. Jak ale konkrétně vypadá takové takticky produkové místo? Jakým autoritativním strategiím (nejen) v rámci něho aktéři čelí?

Eskalátory: (re)produkce jedné heterotopie

Určitá místa mají v časoprostorové mobilitě každého z nás výsadnější pozici než jiná a jinak je tomu i u zkoumaných aktérů. Zatímco ale v případě aktérů z řad dominantní společnosti můžeme zcela jistě zmínit na první pozici místo bydliště (tzn. konvenční domov), v případě třídy nejchudších je situace o něco složitější. Nyní se proto zaměřím na popis tzv. Eskalátorů – místa, které bylo po určitou dobu pro zkoumané aktéry tím nejdůležitějším – a představím souvislosti, které se se vznikem a (re)produkcí tohoto místa pojí.⁵⁰

Místo Eskalátory bylo nejpravděpodobnější zastávkou na cestě ze Squatu do centra města. Hned po Squatu náležel Eskalátorům také největší podíl přiděleného času. Jak jsem již uvedl, Pavel a Petra byli první, kteří se oddělili od širší základny aktérů orientujících se na lokalitu poblíž supermarketu Tesco a plzeňského vlakového nádraží. Důvodem byla nespokojenost související s morální ekonomii praktikovanou touto sítí aktérů. Podle slov Pavla se všichni aktéři nepodíleli na generování peněz stejným dílem, což se projevilo v omezeném množství alkoholu na osobu a nespokojeností těch, kteří chodili somrovat:

„A chodíme dva somrovat, jako a přineseš třeba dvě vína a jednou se napiješ a nemáš nic. To jsme vždycky s mladou vždycky odcházeli, protože jako to se ne-napiješ, abysme chodili ještě somrovat a oni tam jako jenom takhle stáli a koukali na nás, jak (...) Kvůli tutomu jako jsme to začli dělat, vid'. Jako my máme co dělat jako sami pro sebe jako, abysme udělali pro nás dva a ještě pro dva psy, vid'.“ (Pavel, 22. 10. 2010, Plzeň)

Pavel a Petra se proto v této době začali vydávat na místa, která do té doby nespádala do jejich každodenní rutiny, a jejich časoprostorová mobilita tak zahrnovala řadu míst v rámci prostorů požitku. Jelikož ale nebylo možné se v těchto místech zdržovat delší dobu, začali se v určité denní době vracet na zastrčené místo poblíž eskalátorů spadajících do prostorů nechtěných. Postupně se k nim přidali Jirka, Franta a Katka. Vytvořili tak soběstačnou kliku založenou na bázi společných (každodenních) praxí a místo Eskalátory se stalo pevnou „stanicí“ v rámci jejich každodenních trajektorií (obrázek 5).⁵¹

⁵⁰ Nutno dodat, že za heterotopii považují i místo Squat.

⁵¹ Pojem „stanice“ bývá v této souvislosti někdy užíván k označení místa, které je typické pro určitou kliku aktérů.

Obrázek 5. Místo Eskalátory

Foto: P. Vašát

K tomuto „upevnění“ ale nedošlo jednoduše ze dne na den. Vytvoření heterotopií (ale i míst přechodových) je totiž vždy otázkou symbolického vyjednávání. Aktéři musí aktuálně reagovat jak na uplatňované strategie lokálních autorit, tak na reakce běžných kolemjdoucích (ty totiž zpětně ovlivňují tyto strategie). V tomto ohledu se aktéři potýkali zejména se třemi strategiemi, které v podstatě kopírují Wrightovu typologii. Konkrétně tedy šlo o strategie: *exkluze*, *represe* a *nahrazení*.

Při vyjednávání vytvoření Eskalátorů tak aktéři prvních několik týdnů čelili snaze policie vytlačit je z tohoto místa. Takováto snaha měla například podobu návštěvy osmi policistů, kteří jim sdělili, že se na tomto místě nemohou zdržovat, a „doporučili“ jim, ať se zdržují v té a té krajní části města, kde nikomu nevadí. Paralelně se snahou o fyzické vyloučení, ale i v rámci něho, byli také často terčem různých malých represí, jako jsou časté legitimování a policejní kontroly. V případě, že aktéři nedělali žádné potíže, nepředstavovaly pro ně tyto kontroly závažnější problémy, ale ve svém důsledku byly vždy nepříjemné, neboť nabourávaly každodenní rutinu a aktérův (intimní) prostor vůbec. Proces tohoto vyjednávání vhodně popisuje například Jirka:

„Jako jsme tady každý den v podstatě, teďko. Teďko jsme tady denně, když nás nevyhazují policajti, předtím jsme sedávali na tamtěch lavičkách, naproti tomu kriskrosu, jak je ten nonstop, jenomže tam prostě bláznili policajti, ať jdeme někam jinam (...) No u Olmexu, jenomže tam to bylo po volbách, prach prostě že zlikvidují bezdomovce, zastřelí, že se jim nedaří, vždycky nás vyženou, prolustrují, tak jdeme o pár metrů dál.“ (Jirka, 9. 10. 2010, Plzeň)

Obecně je samozřejmě problematické zakázat někomu pobyt na určitých veřejných místech, protože, jak vyplývá z jejich definice, tato místa jsou určena pro veřejnost. Policisté proto často volili poslední strategii – *nahrazení* – spočívající v našem případě v účelovém uplatnění zákona či městské vyhlášky. Za účelové tato uplatnění považují především ze dvou důvodů. Tyto zákony a vyhlášky jsou totiž: (1) uplatňované více vůči zkoumaným aktérům než vůči aktérům z dominantní společnosti, (2) uplatňované pouze instrumentálně.⁵² Nejde ani tolik o zajištění dodržování daných vyhlášek, ale spíše o jejich instrumentální využití. Mnoho z trestaných přestupků (např. povinnost náhubků u psů, veřejné pohoršení, veřejné opilství atd.) je využíváno jen jako záminka k vyloučení aktérů z daných míst. V případě vyjednávání Eskalátorů (ale i jiných míst městského prostředí) se v době výzkumu staly hlavní formou této strategie pokusy o zabavení psa. Klika totiž vlastnila tři psy, kteří podle vyhlášky musí být opatřeni čipem. Jelikož byli všichni tři neočipovaní, hrozilo, že budou odebráni a předáni do útulku. Pod touto pohružkou proto aktéři raději uposlechli policistu a Eskalátory (anebo jiné místo) obvykle opustili.⁵³

Postupem času se ale Eskalátory staly policií částečně tolerované a strategie exkluze a nahrazení přestaly hrát takovou roli. Ačkoliv nemohu vytvoření Eskalátorů nijak konkrétně datovat, domnívám se, že se tak stalo zejména díky specifickým fyzickým atributům (uzavřenost, zastrčenost atd.) a symbolické hodnotě místa. Toto zastrčené místo v rámci nechtěných prostorů dokázalo absorbovat celou kliku, aniž by se tím „kontaminovalo“ [srov. Vacková, Galčanová, Hofírek 2011] či symbolicky degradovalo jeho přilehlé okolí. Zatímco na začátku byli aktéři z Eskalátorů (stejně jako z jiných míst) vytlačováni, později – s ohledem na tyto fyzické atributy – byli do těchto prostorů, dá se říct, záměrně delegováni. Navzdory této relativní toleranci i nadále ale docházelo k průběžnému uplatňování různých forem represe.

I v kontextu těchto souvislostí by nicméně bylo mylné domnívat se, že se aktéři pouze adaptují na okolní podmínky. Volba konkrétního fyzického místa je

⁵² Důkazem prvního tvrzení je mimo jiné i skutečnost, že na jaře 2011 došlo k založení policejní jednotky „Stanice Územně strážní služby“, která je zacílená na skupiny bezdomovců, narkomanů a žebráků.

⁵³ Strategie nahrazení má samozřejmě i svůj neinstrumentální rozměr. Za nedodržení zákona či vyhlášky (a zejména za tzv. neuposlechnutí strážníka, které jde uplatnit takřka ve všech situacích) jsou aktéři různými právními formami reálně sankcionováni. Z dlouhodobé perspektivy proto můžeme hovořit o jejich kriminalizaci.

vždy plně v intenci samotných aktérů a dochází k ní na pozadí dvou specifických rovin. Jelikož bývají autoritativní strategie v rámci prostorů požitku intenzivnější, heterotopie mají vždy větší šanci vzniknout v rámci prostorů nechtěných. Tato skutečnost je aktéry internalizována v podobě *časoprostorové dimenze habitusu* projevující se v jejich apriorní orientaci na z části „zapadlé“ či nepoužívané prostory.⁵⁴ I přesto, že jsou tyto nechtěné prostory vždy v těsném sousedství s prostory požitku, jen výjimečně jde o prostory požitku *per se*.

Druhá rovina souvisí s taktikami a každodenními praxemi vykonávanými aktéry. Jak bylo již řečeno, na rozdíl od dominantních míst, které jsou produkovány strategicky a lze u nich identifikovat jeden dominantní význam a s ním spojenou praxi, v případě míst produkovaných takticky se vždy jedná o multiplacitu významů, a tedy konjunkturu praxí. Zvolené místo – ať již v rámci prostorů nechtěných či výjimečně zvolené v rámci prostorů požitku – musí svými atributy (fyzickými, sociálními apod.) tyto taktiky a konjunktury praxí umožňovat. Ve vztahu k Eskalátorům tento argument vyjadřuje rovněž Jirka:

„To chodíme vlastně většinou před to Tesco, protože víno za patnáct devadesát jo, když pojedeme někam támhle k Bille, tak to už je 23, takže (...) je tu pohyb lidí, i když tady jsme na těch nefunkčních eskalátorech trochu zastrčený, ale jo, taky vydělat peníze se dať.“ (Jirka, 9. 10. 2010, Plzeň)

Aktéři pak v takovém případě redefinují význam a v některých případech i fyzickou strukturu svých míst a dlouhodobě jednají v souladu s touto redefinicí [Wright 1997: 255]. V době výzkumu tak bylo místo Eskalátory dějištěm pěti každodenních praxí (tabulka 3). Byli jimi: příprava/konzumace jídla, generování příjmu/výhody, zábava, nákup, hygiena.

Peníze zde získávali opět somrováním, a to v bezprostředním okolí Eskalátorů. Somrovali většinou po dvou nebo po třech, a to buď v podchodu pod eskalátory, nebo v přilehlém frekventovaném okolí. Při somrování se většinou pohybovali. Oslovovali spíše osoby, od kterých mají podle svých kritérií šanci něco obdržet, ale v konečném důsledku to vypadalo tak, že oslovovali téměř každého, kdo prošel kolem. Po nějaké době se vždy vystřídali, ale střídání neprobíhalo nijak pravidelně – někdo totiž somruje, když není opilý, jiný zase pouze, když je opilý. Somrování také probíhalo přímo u eskalátorů, a to tak, že například Petra pokřikovala s prosbou o peníze na kolemjdoucí: „slečno, nebyl by nějaký drobak?“ Somrování je do značné míry analogické klasickému zaměstnání [srov. Rowe, Wolch 1990: 196]. O to více toto platí ve vztahu k místu Eskalátory. V mís-

⁵⁴ Časoprostorová dimenze habitusu představuje internalizované schéma, jakým jsou prostory a místa v rámci urbánního prostředí vnímány, myšleny a praktikovány. Toto schéma zahrnuje jak různá časová a/nebo prostorová omezení, kterým jsou aktéři vystavováni, tak i různé časové a/nebo prostorové výhody, kterých naopak mohou využít. Na obecnější rovině je tato dimenze odrazem marginální pozice, kterou aktéři zaujímají v rámci sociálního prostoru.

tě totiž aktéři trávili stejný čas, co dominantní společnost ve svých pracovištích. Vedle peněz zde bylo možné získat výhodu prostřednictvím vybírání popelnic. To probíhalo tak, že opět jeden či dva aktéři šli prohledávat koše v bezprostřední blízkosti Eskalátorů. Brali různé praktické předměty, které se „můžou hodit“. Několikrát za den šel vždy někdo nakoupit víno do supermarketu Tesco, který je s Eskalátory spojen podchodem. V případě potřeby se na toaletu chodilo do křoví hned vedle eskalátorů nebo do křovisek naproti. Dobu strávenou na Eskalátorech si aktéři rovněž vyplňovali různými formami zábavy, jako jsou konverzace, hraní karet, provokace kolemjdoucích, dovádění se psy atd. Samozřejmě nechybělo průběžné popíjení vína či v případě některých jedinců inhalování toluenu.⁵⁵

Podle relačního a dialektického pojetí časoprostoru platí, že „materiálnost, reprezentace a imaginace nejsou separovanými světy“ [Harvey 1996: 322]. Místo Eskalátory tak nebylo pouze fyzickým místem v rámci městského prostředí, ale stalo se reprezentovaným prostorem [srov. Lefebvre 2002] s hranicemi, které přesahovaly jeho (dominantně) rozeznávané fyzické atributy. Bylo žité každodenními praxemi, ale existovalo i v případě, že se tam žádný aktér aktuálně nevyskytoval. Aktéři zdobili místo dekoracemi (samolepky apod.), produkovali odpad (PET lahve, klacky pro aportování atd.) a občas tam zanechali některé ze svých věcí. Díky tomu místo existovalo nejen jako materiální místo, ale také – jak potvrzuje dřívější Jirkova citace o „zastrčenosti“ – jako místo imaginativní a diskurzivní. Aktéři třídy nejchudších proto nepředstavují v rámci procesu produkce urbánních prostorů a uplatňování autoritativních strategií pouhé „pasivní loutky“. Vždy jde z jejich strany o volbu a vyjednávání. Místo Eskalátory coby reinterpretované dominantní místo tak představuje jak výsledek tohoto vyjednávání, tak i každodenní proces rezistence vůči jeho dominantní definici.

Závěr

Cílem textu bylo – za použití konceptů aktivního aktérství a prostoru – představit každodenní praxi aktérů (nejen) z řad tzv. bezdomovců. Za tímto účelem bylo ale upuštěno od pojmu „bezdomovec“ a jeho běžného vymezení, a představen byl vztahový koncept třídy nejchudších. Výhody tohoto konceptu jsou: pojem (1) neupírá možnost konstruování vlastní představy domova, (2) tím, že zahrnuje bezdomovce, narkomany a chudé, více vypovídá o sociální praxi obecně,

⁵⁵ Jen pro doplnění je třeba dodat, že Eskalátory v této formě neměly dlouhého trvání. V průběhu zimních měsíců 2010/2011 se aktéři orientovali spíše na vnitřní prostory podchodu. Když zima ustoupila, navrátili se sice zpět, ale současně s nimi začali Eskalátory pravidelně navštěvovat i další aktéři/kliky. V létě 2011 se poté vlivem nové policejní jednotky zostřily autoritativní strategie, na což aktéři zareagovali větší mobilitou. Zhruba od podzimu 2011 pak začínají všichni docházet již na jiné místo – stále ale v rámci lokality kolem vlakového nádraží a supermarketu Tesco.

(3) zaměřuje se na jednotlivce-aktéry, čímž nereifikuje domnělé bezdomovce do podoby homogenní skupiny, jak to činí dominantní reprezentace.

Zkoumaní aktéři jsou tím, že jsou viděni na ulicích, jak popíjejí alkohol a nic vlastně nedělají, často vnímání jako líní a pasivní. V lepším případě je tento argument ospravedlněn odkazem na strukturální souvislosti. Jak jsem se ale pokusil ukázat v tomto textu, jejich dny jsou ve skutečnosti velmi nabitě. V rámci svých míst se věnují vždy celé řadě sociálních praxí. Na rozdíl od aktérů z dominantní společnosti, jejichž praxe jsou ve vztahu k místům patřičné, jsou ale praxe aktérů z třídy nejchudších nepatřičné, tudíž postrádající ve vztahu k dominantním místům svůj účel resp. význam. Konjunkturami praxí proto aktéři produkují svá specifická místa, která na rozdíl od míst dominantních nesou vždy multiplicitní význam. Těmito místy jsou: místa přechodná a heterotopie. Tyto praxe a konjunktury jsou ale vždy umožněny a ovlivňovány socioprostorovými strukturami a procesy. Text proto poukázal na souvislosti týkající se prostorové hierarchie a urbánní revitalizace. V tomto duchu se lze dále relevantně domnívat, že zvýšené počty „bezdomovců“ na ulicích a negativní postoje k nim směřované mohou vznikat i vlivem obecně pozitivně hodnocené urbánní revitalizace.⁵⁶

Na základě analýzy každodenních praxí text poskytl empiricky založenou konceptualizaci heterotopie. Ta je do této chvíle v české sociální vědě obecně ztožňována buď se sociálně vyloučenou lokalitou [Růžička 2006], nebo s určitým prostorem vhodným pro určitý typ obyvatel [Vacková, Galčanová, Hofírek 2011]. V představeném pojetí je heterotopií specifické místo, které (re)produkují marginalizovaní aktéři v rámci míst dominantních. Aktéři tato místa produkují svou každodenní praxí, která propojuje, řečeno Harveyho terminologií, materiální, diskurzivní a imaginativní elementy místa. Heterotopie nicméně nejsou statickými místy, ale v průběhu času se vždy mění, vznikají a zanikají. Důvodem toho je zejména fakt, že přitahují i jiné aktéry/kliky, kteří/které mají stejné či podobné (každodenní) praxe. Do jisté míry jsou tyto aktéři ve vztahu k sobě navzájem komplementární a panuje zde po určitou dobu specifická forma sdílení a morálky. Postupem času ale vždy dochází k nivelizaci socioekonomické variability a velmi často se tato nivelizace odrazí v rozpadu daného místa. Časoprostorová mobilita a každodenní praxe všech aktérů se sjednotí takovým způsobem, že po stránce ekonomické přestane být pro některé aktéry místo výhodné. Velmi často změni své trajektorie a přestanou na toto místo chodit. Zásadní úlohu v tomto sehrávají také autoritativní strategie, jejichž intenzita je přímo úměrná počtu aktérů navštěvujících dané místo.

Domnívám se, že ve vztahu k heterotopiím by bylo zajímavé zaměřit se v dalším výzkumu na jejich diferenciaci. Dalo by se celkem rozumně předpoklá-

⁵⁶ Urbánní revitalizace totiž představují pozitivum pouze pro některé. Pro jiné naopak mohou být v lepším případě komplikací v rámci jejich každodenní rutiny, v horším pak nástrojem jejich marginalizace. V tomto ohledu ale nesmíme zapomínat na roli politickoekonomických procesů, které stojí v pozadí jak urbánní revitalizace, tak i prostorové hierarchie.

dat, že heterotopie Squat má pro aktéry výsadnější pozici než heterotopie Eskalátory. Nicméně nejedná se v tomto případě pouze o naši (dominantní) projekci? Jak ukázal prezentovaný výzkum, místo Eskalátory produkuje konjunkturu o pěti každodenních praxích, zatímco místo Squat pouze o čtyřech z nich. V čem tedy spočívá přesný rozdíl? V souvislosti s tím by bylo vhodné zabývat se také analýzou konkrétních konjunktur praxí, tzn. analýzou vztahů mezi jednotlivými praxemi a/nebo jednotlivými elementy praxí. Jak je patrné i z tohoto textu, praxe generování peněz/výhody a vůbec ekonomické praxe obecně zauímají ve vztahu k ostatním praxím poměrně výsadní pozici. Tyto praxe jsou přítomny v rámci všech míst, dominantních i aktérských. Dokonce i při transportu z jednoho místa na druhé se aktéři, zdá se, vždy věnují praxi generování. V jakých faktorech konkrétně pak spočívá výsada této praxe? Zodpovězení těchto, ale i dalších otázek si žádá další výzkum a analýzu.

Na samotný závěr je ještě nutné dodat, že ti aktéři z třídy nejchudších, kteří obývají viditelná místa v rámci prostorů požitku (konvenčně považovaní za bezdomovce), jsou pouze viditelným vrcholem pyramidy chudoby a marginalizace, které s těmito procesy souvisí. Jak vhodně upozornil Wright, nechtěné prostory „mohou zůstat neviditelné pro ty, kteří jimi nejsou ovlivněni“ [Wright 1997: 106; srov. též Williams 2008]. Obdobně mnoho aktérů v podstatě nelze spatřit, a to i přesto, že se velmi často pohybují v prostorech požitku. Oblečení jsou totiž adekvátně. Nejsou hluční, ani nezapáchají. Člověk o nich zkrátka neví. I přesto sdílejí, co do formy, podobné konjunktury praxí, jaké jsem načrtl v předchozích odstavcích.

PETR VAŠÁT je interním doktorandem oboru Etnologie na Západočeské univerzitě v Plzni. Věnuje se etnografii urbánní chudoby a marginality, a to zejména v Plzni, ale i jiných lokalitách. Vedle toho se zabývá interdisciplinárním studiem prostoru a času, kritickou diskurzivní analýzou a epistemologií sociálních věd. V současné době pracuje na disertační práci o (re)produkci třídy nejchudších v ČR.

Literatura

- Anderson, Nels. 1923. *The Hobo: The Sociology of the Homeless Man*. Chicago: University of Chicago Press.
- Archard, Peter. 1979. *Vagrancy, Alcoholism and Social Control*. London: Macmillan.
- Bahr, Howard M., Theodore Caplow. 1967. „Homelessness, Affiliation, and Occupational Mobility.“ *Social Forces* 47 (1): 28–33.
- Bourdieu, Pierre. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- Bourdieu, Pierre. 2005a. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre. 2005b. *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity Press.

- Bourdieu, Pierre. 2006. *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Bourgois, Philippe, John Schonberg. 2009. *Righteous Dopefiend*. Berkeley: University of California Press.
- Certeau, Michel de. 1988. *The Practice of Everyday Life*. London: University of California Press.
- Cohen, Carl I., Jay Sokolovsky. 1989. *Old Men of the Bowery: Strategies for Survival among the Homeless*. New York: Guilford Press.
- Duncan, James. 1978. „Men Without Property: The Tramp's Classification and Use of Urban Space.“ *Antipode* 11 (1): 24–34.
- Foucault, Michel. 2003. „O jiných prostorech.“ Pp. 71–86 in Michel Foucault. *Myšlení vnějšku*. Praha: Hermann a synové.
- Gennep, Arnold van. 1996. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha: Lidové noviny.
- Glaser, Irene, Rae Bridgman. 1999. *Braving the Street. The Anthropology of Homelessness*. New York: Berghahn Books.
- Goffman, Erving. 2003. *Stigma*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Gotham, Kevin Fox. 2003. „Toward an Understanding of the Spatiality of Urban Poverty: The Urban Poor as Spatial Actors.“ *International Journal of Urban and Regional Research* 2 (3): 723–737.
- Gottdiener, Mark, Ray Hutchison. 2011. *The New Urban Sociology*. Philadelphia: Westview Press.
- Gupta, Akhil, James Ferguson. 1992. „Beyond ‚Culture‘: Space, Identity, and the Politics of Difference.“ *Cultural Anthropology* 7 (1): 6–23.
- Harvey, David. 1973. *Social Justice and the City*. London: Edward Arnold.
- Harvey, David. 1996. *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Hejnal, Ondřej. 2011. „Etnografie (extrémní) chudoby: Teoretické a empirické implikace výzkumu bezdomovců.“ *AntropoWEBZIN* [online] 3 (7): 171–175 [cit. 5. 1. 2012]. Dostupné z: <<http://antropologie.zcu.cz/etnografie-extremni-chudoby-teoreticke-a-empiricke-implikace-vyzkumu-bezdomovcu>>.
- Hoch, Charles, Robert A. Slayton. 1989. *New Homeless and Old: Community and the Sid Row Hotel*. Philadelphia: Temple University Press.
- Holpuch, Petr. 2011. „Bezdomovectví jako přístup k životu.“ *Biograf* [online] 54: [cit. 5. 1. 2012]. Dostupné z: <<http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v5401>>.
- Chouliaraki, Lilie, Norman Fairclough. 1999. *Discourse in Late Modern: Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Jaheil, René I. 1992a. „The Definition and Significance of Homelessness in the United States.“ Pp. 1–10 in René I. Jaheil (ed.). *Homelessness. A Prevention-oriented Approach*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Jaheil, René I. 1992b. „Preventive Approaches to Homelessness.“ Pp. 11–24 in René I. Jaheil (ed.). *Homelessness. A Prevention-oriented Approach*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Keller, Jan. 2005. *Dějiny klasické sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Knoke, David, Yang Song. 2008. *Social Network Analysis*. London: Sage.
- Komunikační strategie města Plzně 2010–2015. 2010. Plzeň.
- Krylová, Hana. 2007. „Aspekty života bezdomovecké populace (kvalitativní analýza).“ Pp. 72–83 in Lukáš Lenk, Michal Svoboda, Jiřina Svobodová, Marta Léblová (eds.). *Veselé tropy*. Praha: Dokořán.
- Lefebvre, Henri. 2002. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell Publishing.

- Madden, Mary. 2003. „Braving the Homelessness on the Ethnographic Street with Irene Glasser and Rae Bridgman.“ *Critique of Anthropology* 23 (3): 289–304.
- Marcus, Antony. 2005. „The Culture of Poverty Revisited: Bringing Back the Working Class.“ *Anthropologica* 47 (1): 35–52.
- Marcus, George E. 1995. „Ethnography in/of the World: The Emergence of Multi-sited Ethnography.“ *Annual Review of Anthropology* 24: 95–117.
- Mareš, Petr. 2000. „Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení.“ *Sociologický časopis* 36 (3): 285–297.
- Merton, Robert K. 2007. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Munn, Nancy. 1992. „The Cultural Anthropology of Time: A Critical Essay.“ *Annual Review of Anthropology* 21: 93–123.
- Novák, Jakub, Luděk Sýkora. 2007. „A City in Motion: Time-Space Activity and Mobility Patterns of Suburban Inhabitants and Structuration of Spatial Organization in Prague Metropolitan Area.“ *Geografiska Annaler* 89B (2): 147–168.
- Ouředníček, Martin, Jana Temelová. 2009. „Twenty Years after Socialism: The Transformation of Prague's Inner Structure.“ *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Sociologia* 54 (1): 9–30.
- Ouředníček, Martin, Jana Temelová. 2011. „Editorial.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 47 (4): 625–631.
- Phelan, Joe, Bruce G. Link, Robert E. Moore, Ann Stueve. 1997. „The Stigma of Homelessness: The Impact of the Label 'Homeless' on Attitudes Toward Poor Person.“ *Social Psychology Quarterly* 60 (4): 323–337.
- Potenciál města Plzně z pohledu cestovního ruchu. 2007. Praha: DHV CR, spol. s r.o.
- Pred, Allan. 1984. „Place as Historically Contingent Process: Structuration and the Time-geography of Becoming Places.“ *Annals of the Association of American Geographers* 74 (2): 279–297.
- Program rozvoje města Plzně. 2003. Plzeň: Útvar koncepce a rozvoje města Plzeň.
- Rabinow, Paul. 2011. *Cases*. [online] [cit. 14. 3. 2011]. Dostupné z: <<http://bios-technika.net/cases.php>>.
- Rabušic, Ladislav. 2000. „Koho Češi nechtějí?“ *Sociální studia* 5: 63–81.
- Rice, Stuart A. 1918. „The Homeless.“ *Annals for the American Academy of Political and Social Science* 77: 140–157.
- Rossi, Peter H. 1989. *Down and Out in America. The Origins of Homelessness*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Rouzic, Isabelle Le. 1999. „From Precariousness to Disaffection: The Homeless in Prague.“ [online] *Central Europe Review* 21 (1) [cit. 15. 8. 2010]. Dostupné z: <<http://www.ce-review.org/99/21/lerouzic21.html>>.
- Rowe, Stacy, Jennifer Wolch. 1990. „Social Network in Time and Space: Homeless Woman in Skid Row, Los Angeles.“ *Annals of the Association of American Geographers* 80 (2): 184–204.
- Ruddick, Susan M. 1996. *Young and Homeless in Hollywood. Mapping Social Identities*. New York: Routledge.
- Růžicka, Michal. 2006. „Geografie sociální exkluze.“ *Sociální studia* 2: 117–132.
- Růžicka, Michal. 2011. „Sociální reprodukce bezdomovectví a meze liberálního individualizmu.“ [online] *Biograf* 54: 18 odst. [cit. 29. 1. 2012]. Dostupné z: <<http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=5403>>.
- Scott, John. 2000. *Social Network Analysis*. London: Sage.
- Sčítání bezdomovců v Brně. 2006. Brno: Magistrát města Brna.
- Seal, Mike (ed.). 2007. *Understanding and Responding to Homeless Experiences, Identities and Cultures*. Plymouth: Russell House Publishing.

- Snow, David A., Leon Anderson. 1993. *Down on Their Luck. A Study of Homeless Street People*. Berkley: University of California Press.
- Snow, David A., Michael Mulcahy. 2001. „Space, Politics, and the Survival Strategies of the Homeless.“ *The American Behavioral Scientist* 45 (1): 149–169.
- Spradley, James. 1970. *You Owe Yourself a Drunk: Adaptive Strategies of Urban Nomads*. Boston: Little Brown.
- Strauss, Robert. 1946. „Alcohol and the Homeless Man.“ *Quarterly Journal of Studies on Alcohol* 7: 260–404.
- Szaló, Csaba. 2006. „Domov a jiná místa/ne-místa formování identit.“ *Sociální studia* 1: 145–160.
- Šafaříková, Marie. 1994. „Lidé bez domova.“ *Sociologický časopis* 30 (3): 373–380.
- Štěchová, Markéta, Martina Luptáková, Bedřiška Kopoldová. 2008. *Bezdomovectví z pohledu kriminologie*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální patologií.
- Štěchová, Markéta. 2009. „Bezdomovci a vybrané sociálně patologické jevy.“ *Kriminalistika* 42 (4): 265–277.
- Temelová, Jana. 2009. „Urban Revitalization in Central and Inner Parts of (Post-socialist) Cities: Conditions and Consequences.“ Pp. 12–25 in T. Ilmavirta (ed.). *Regenerating Urban Core*. Helsinki: Centre for Urban and Regional Studies.
- Temelová, Jana, Jakub Novák, Lucie Pospíšilová, Nina Dvořáková. 2011. „Každodenní život, denní mobilita a adaptační strategie obyvatel v periferních lokalitách.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 47 (4): 831–852.
- Thrift, Nigel. 1977. *An Introduction to Time-geography*. [online]. Norwich: Geo Abstracts Ltd., University of East Anglia. [cit. 20. 7. 2011]. Dostupné z: <<http://qmrq.org.uk/files/2008/11/13-time-geography.pdf>>.
- Vacková, Barbora, Lucie Galčanová, Ondřej Hofírek. 2011. „„Za čistší město‘: Problémové lokality a jejich obyvatelé z pohledu místní politiky a správy.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 47 (4): 633–656.
- Vodáková, Alena, Miloslav Petrušek. *Velký sociologický slovník*. Sv. 1, A–O. 1996. Praha: Karolinum.
- Wacquant, Loïc. 2009. *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham: Duke University Press.
- Wagner, David. 1993. *Checkboard Square. Culture and Resistance in a Homeless Community*. Boulder: Westview Press.
- Wallace, Samuel E. 1965. *Skid Row as a Way of Life*. Totowa, New Jersey: Bedminster Press.
- Warner, Lloyd W., Paul S. Lunt. 1941. *The Social Life of a Modern Community*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Watson, Sophie, Helen Austerberry. 1986. *Housing and Homelessness: A Feminist Perspective*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Williams, Patrick. 2008. „Neviditelnost pařížských Kalderašů: vybrané aspekty ekonomických aktivit a sídelních vzorců kalderažských Romů z pařížských předměstí.“ Pp. 259–303 in Marek Jakoubek (ed.). *Cikáni a etnicita*. Praha: Triton.
- Wolch, Jennifer, Stacy Rowe. 1992. „On the Streets: Mobility Paths of the Urban Homeless.“ *City and Society* 6 (2): 115–140.
- Wright, Talmadge. 1997. *Out of Place. Homeless Mobilizations, Subcities, and Contested Landscapes*. New York: State University of New York.
- Wright, Talmadge, Anita Vermund. 1999. „Suburban Homelessness and Social Space: Strategies of Authority and Local Resistance in Orange County, California.“ Pp. 121–144 in Anna L. Deavenon (ed.). *There's No Place like Home: Anthropological Perspectives on Housing and Homelessness in the United States*. Westport: Bergin & Garvey.